

Forholdene i Riget var mørke. Uro og Oprørsstemning bredte sig vidt ud over de europæiske Landsdele. De undertryngne vilde ikke mere taale det lunefulde Tyranni og den stigende Udpresning fra de muhammedanske Jorddrotters Side.

Europas Magter krævede „Reformer“ som altid, og det tyrkiske Reformparti, der havde Islams religiøse Fører, Sjeik ul Islam, med sig, fandt Stunden gunstig. Abd-ul-Aziz blev afsat og snart efter dræbt med sin Broders, „den frisindede“ *Abd-ul-Hamids* Vidende, og han fik Tronen 1875.

I Bosnien og Hertsegovina var luende Oprør, og snart efter rejste enkelte bulgarske Landsdele sig.

Begge Steder gik Tyrkerne frem med grum Vold; Brand og Mord betegnede Soldaternes Vej selv i fredelige Egne. En stærk Medfølelse greb om sig i Europa; i Rusland kogte Sindene for at komme de „smaa Brødre“ til Hjælp. Serbien og Montenegro havde allerede erklæret Krig for at støtte de oprørske Landsmænd og var ved at bukke under for de tyrkiske Vaaben.

Gladstone, Englands store Fører, skrev en harmdirrende Protest mod tyrkisk Styresæt. Alt tegnede til en alvorlig Krise. I Konstantinopel samledes Stormagterne til en Konference; men man kunde daarligt enes. Engelsk Politik i den konservative Disraëlis (Lord Beaconsfields) Haand frygtede russiske Erobringsplaner, Østrig vilde sikre sig Bosnien — Krigen stod for Døren, 1876.

Da forkyndte Tyrkiet med Midhat pasja som Storzivir, at det havde givet sig selv en Forfatning efter europæisk Mønster, lige Ret for alle Folkeslag og Trosbekendelser, Valgfrihed og Trykkefrihed.

Sultanen, der snart viste sig som en grusommere, men klogere Tyran end nogen Hersker i Tyrkiets sidste 200 Aars Historie havde kun bøjet sig for Reformvennerne for at faa Ro til at fjerne sin Broder Murad og spærre ham inde for selv at sætte sig paa Tronen. Nu sad han der, og faa Maaneder efter Forfatningens Ikrafttræden blev det første Parlament, der lige var traadt sammen, opløst, Storziviren Midhat forvist til Europa, siden lokket tilbage, sendt til en vild Plads

i Arabien og forgivet; den samme Skæbne led Sheik ul Islâm. Tronen erklærede, at Folket endnu var umodent til fri Forfatning og overtog selv det fulde Ansvar med „Løfter om Reformen“.

Det Haab, der var tændt for de undertrykte kristne, slukkedes; men de bevarede Taknemlighed og Tillid til de slagne Ungtyrker, og mellem dem og de armeniske ledende Mænd knyttedes de første Baand i Følelsen af at lide under samme Tyranni.

Den europæiske Konference, der skulde ordne Balkanforholdene, sprængtes, og Rusland erklærede Krig 1877 — medens England i Uro holdt sin Flaade rede som Modtræk, hvis Rusland skulde sejre for stærkt.

Under denne Krig, der førtes baade i Europa og Asien, kom de kristne Folk i en svær Stilling. Nu var det bleven klart for alle de magthavende i Tyrkiet, at Rigets største Fare laa i de nationale Krav hos de fordums ydmyge „Hjorder“, og at selve Krigen var fremkaldt af deres Klager og Ophidsninger. Langt ned i det muhammedanske Folk naaede Had og Forbitrelse mod de kristne.

Inde i Armenien kom man til bittert at erfare det.

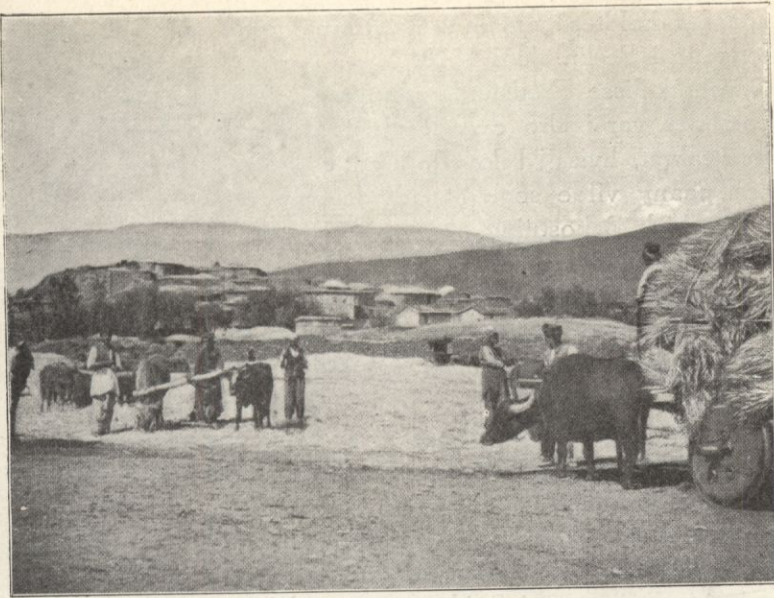
De russiske Hære brød med Kraft frem, førte af armeniske Officerer som Lazaref og Ter Gukassof. Kars erobredes, og Erzerum faldt i russisk Haand.

Med Raseri kastede den vigende Tyrkehær sig over de ulykkelige kristne Landsbyer, hvor Vold, Mord og Plyndring blev de sikre Følger af Mistanke og Had.

Ophidsede af fanatiske muhammedanske „hellige“, de saakaldte Pirer, huserede Kurderne, især blev den slørede Helgen „*Djelal eddin*“ en frygtelig Svøbe for mange værgeløse. Hans Spor tegnedes af brændte Landsbyer og ødelagte Kirker. Præster lod han levende spidde.

Alt Haab om en taalelig Fremtid sattes til de sejrende Russere, der endelig var trængt frem til Konstantinopel og i dens Forstad San Stefano ved Marmorhavet tvang Tyrkiet til at bede om Vaabenstilstand og Fred. April 1878.

I Asien sikrede Russerne sig de mest af Armeniere beboede Lande om Kars og Ardakan, og i Fredstraktaten fik

Armenisk Kornhest.

Grev Loris Melikof, russisk Statsmand.

armenisk Indflydelse, vel især Loris Melikofs, den senere mægtige Diktator i Rusland, og Patriarken Nerses den Paragraf 16 indsat, som skulde sikre de erobrede Egne af Armenien, der skulde tilbagegives Tyrkiet en menneskeligere Tilværelse, idet Rusland krævede gennemført bestemte Ændringer i Styrelsen under dets Kontrol, før det rømmede de besatte Omraader.

Engelske Trusler og Tryk fra Østrig nødte Rusland, der var svækket af den haarde Krig, til at finde sig i en anden og ugunstigere Fred. En

Kongres kaldtes sammen af Stormagterne under Bismarcks Forsæde i Berlin, Juni 1878.

Førend disse Fredsunderhandlinger aabnedes, havde England, der var i Uro over Tyrkiets Nederlag, sluttet en Sikringstraktat, hvis § 1 lovede Tyrkiet væbnet Hjælp, om Rusland paany vilde søge at udvide sine asiatiske Besiddelser paa tyrkisk Bekostning.

Paa den anden Side lovede Sultanen England at indføre menneskelige Tilstande i Styrelsen af disse Egne. For at yde England et Støttepunkt til Udførelsen af muligt indtrædende militære Forpligtelser overlod Sultanen England Øen Kypern.

Derved bandt England sig til at virke for Reforme i tyrkisk Armenien, som det traktatmæssig havde sikret Sultanen og hans Ustyre.

Til Europas Stormagter sendte de opskræmte Armeniere deres ædlest Fører, den højtansete Digter og Erkebiskop Mekrtitj Khramean, i Spidsen for en af Kirkens Overhoved i Etjmiadzin udnævnt Delegation for at tale det ulykkelige Folks Sag.

Istedenfor den opgivne San Stefanotraktat fremkom nu Berlinerfreden Juli 1878, der for en stakket Stund afbalancerede Europas Forhold og tvang Rusland tilbage. Dog forblev Batúm, Kars og Ardakan russiske.

I Traktatens § 61 fik det armeniske Folk sin Stjerne tændt, den „Stjerne“, der skulde føre Folket, ikke til Frelse, men til usigelige Lidelser. Paragrafen lød saaledes:

„Den høje Port overtager uden yderligere Tøven at gennemføre de af stedlig Trang krævede Forbedringer og Reforme i de af Armenierne beboede Provinser og sørge for deres Sikkerhed mod Tjerkesser og Kurder. Den tyrkiske Regering skal fra Tid til anden kundgøre for Signatærmagterne, som vil overvaage Udførelsen, de Skridt, som den har foretaget i denne Hensigt.“

Med alle seks Stormagters Fællesløfte og med Englands særlige, skulde Armenierne kunne se en lysere Fremtid i Møde.

Men i Virkeligheden var dette en bitter Vending.

Rusland baade vilde og kunde beskytte; det var paa dets egen Magtpolitiks Vej, men denne var nu standset af England.

England kunde næppe, selv om det vilde — og dets Vilje var lammet ved dets Stilling til Tyrkiet.

Stormagterne, som en handlende Fællesvilje, var — blaa Røg.

Den trøstefulde Stemning blandt Armenierne skulde snart afløses af frygtelige Skuffelser.

VI.
ARMENIEN OG EUROPA

1878—1896

Kort over det armeniske Folks Splittelse i Hjemlandet. Skraverede Omr.: Armenisk Folk.
(Morgan: Histoire du peuple Arménien).

Det armeniske Folk i Tyrkiet byggede fra nu af hele sin Fremtidsdrøm paa „Europa“. Det ejede nu en besvoren Sikkerhed for lysere Vilkaar, for Reformere; i hvert Fald Sikkerhed for Liv, Ære og Ejendom.

Der gik en stille Jubel gennem det saa længe mishandlede og krympede Folk. Følsomheden overfor Uret og Vold voksede, Appel til Retfærdighed og Europas Vagt i Landet afløste saa smaat Ofrenes tidligere Jamren om Barmhjærtighed hos Røvere og Bødler. Der foregik i vide Kredse en aandelig Rejsning, en Higen efter national Selvhævdelse, der som en forfriskende Vind blæste gennem det fangne Land.

Helt anderledes maatte Virkningerne være i den fjendtlige, muhammedanske Lejr.

„Europas“ hele Indtrængen, at man derfra vovede at tilraabe Khalifen: „I Menneskehedens Navn, du er ikke længere Herre hos dig selv,“ bragte Forbitrelse ind i de ledende Kredse.

Det mærkelige er, at den tyrkiske Regering i sin Angst for helt at miste de armeniske Rigsdele, selv støttede Løfteparagrafen, rimeligvis for at bevise Europa, at Armenierne ikke forlangte Udfrielse fra Riget, men var tilfredse med Reformer.

Den tyrkiske Magtkreds opdagede dog snart, at den her havde hugget en Pæl i sit Kød, og med al den snedige Grumhed og fuldkomne Samvittighedsløshed, som Tyrkerne i deres Nedgang udviklede, tog Porten fat paa at sikre sig de tilbageblevne Rester af det smuldrende Rige.

Abd-ul-Hamid, hvis „liberale“ Fortid havde bragt i Forbindelse med den ungtyrkiske Bevægelse og dens armeniske Hjælper, havde fattet et uhyggeligt Had til dette Folk, som han mente var den drivende Kraft blandt hans Herredømmes Fjender. Han havde derfor tidlig besluttet at lamme dette Folk.

Sultanen vidste, at Armenien i Ruslands Haand vilde aabne Porten til Mesopotamien og det indiske Hav for Russerne og derved bringe Suezkanalen og Vejen til Indien i Fare, og derfor vidste han, at England maatte støtte ham, og at blot en Tilnærmelse fra tyrkisk Side til Rusland vilde gøre England føjelig. Han vidste, at fra ingen anden Side truedes hans asiatiske Besiddelser. Blot England og Rusland stod mod hinanden, var tyrkisk Magtomraade skærmet. Armenien laa i hans Haand.

Abd-ul-Hamid havde til sit Hjertes Rod brudt med al Reformtrang, al Europæisering; hans Maal var nu at rejse det sygnende Rige paa Islams Grund; hemmeligt og aabent søgte han Støtte i de mest fanatiske Muhammedanerkredse. Han vilde i Islams Øjne hæve sin Kalifværdighed, lade den troende Verden forstaa, at han var dens Leder og Støtte. Koranens Lov og Islams Herlighed skulde genfødes. Han sendte sine Emissærer ud, fra Marokko og Kavkasus til Afghanistan og Indien og kom den rundt om ulmende Panislamisme imøde, en Bevægelse, der i en underlig Blanding af religiøs Stivnen og ung, krænket Nationsfølelse søgte at rejse en Fællesvilje til Modstand mod Europas Herredømme over

Islams Lande. Hævnlyst mod de kristne, og politisk Beregning blev Aarsagen til de Rædsler, der brød ind over Tyrkiets kristne Folk.

De i Berlin underskrevne Løfter var for Sultanen ikke andet end vellugtende Røg at skjule sig bag, som alle tidligere tyrkiske Reformløfter.

Det gjaldt om at bryde Grundlaget for de armeniske Krav, det folkelige Flertal i de østlige Landsdele.

De ydre Forhold kom her Sultanen til Hjælp.

Fra de af Rusland erobrede Kavkasuslande væltede en muhammedansk Folkevandring paa henvend 100.000 Hoveder, der ikke vilde blive under kristent Overstyre, ind over Lilleasien og Armenien for at faa Jord og Bofæste i forladte og ødelagte Egne, og de trykkede ved deres Tal, deres Nød og Sindelag den kristne Befolkning, drev den til Udvandring og Flugt.

Sultanen behøvede slet ikke at gribe ind. Blot han lod Muhammedanernes Følelse og gamle Herreret faa fri Tøjler overfor de mer og mer utaalmodige og krævende kristne, var Udfaldet sikkert. De var retsløse under mistænksomme tyrkiske Embedsmænds Haand og hadfyldte Agtpaagivenhed, de var til næsten alle Sider omgivne af ophidsede, røverske Kurdestammer og flakkende Skarer af væbnede og sultne Indvandrere, der saa deres egne fordums Hjemsteder under kristent Herredømme.

Fra Lys og Haab slog Mørket atter ned over den armeniske Befolkning.

Bryde al aaben Protest, lamme Haabet og gøre Livet fra Dag til Dag til en Kval for de kristne var faa Aars Sag.

Den bestikkelige, nydelseslystne tyrkiske Embedsstand, fri for alt virkeligt Ansvar, det oftest lumpne, usselt betalte tyrkiske Politi, alle i stadig Trang og Gæld, tidt til armeniske Købmænd, havde kun én sikker Vej til at gøre sig Livet taaleligt: Plyndring under Form af grove Bestikkelser eller Pengeafpresning; de lod sig mangan Gang betale dyrt for ikke at ødelægge deres kristne undergivnes Tilværelse. Ad hundrede Veje blev snart Sultanens Vilje at lade Islam græsse paa de vantros Marker, aabenbar for alle.

De engelske Bluebooks, der udkom i Aarene efter Krigen, er fyldte af disse Voldshandlinger. Det er Konsulatsindberetninger,

forsigtige i deres Form, men frygtelige i deres ensformige Anklage mod en sløv, uhæderlig og grusom Styrelse. Stolende paa Løfterne til det armeniske Folk søgte de forurettede nu at klage hos Konsulerne, og Klagerne steg som en Flod.

Istedenfor Bedring syntes den almindelige Tilstand stadig at blive mørkere.

Med Angst i de spørgende Blikke vendte Armenierne deres Øjne mod England.

Men Englands Stilling var svær. I Følelse af sin Forpligtelse til at være Fører for de kristnes Sag overfor „sin Ven Tyrkiet“, havde den engelske Regering kort efter Berlinerfreden sendt Militærkonsuler til 8 Byer i Armenien. Iblandt de udsendte var saa udmærkede Mænd som Oberst Wilson og Kaptejnerne Trotter og Everst. De skulde virke som Stormlæ for de kristne og indberette til Gesandten i Konstantinopel, og det strømmede ind med Stof.

Den tyrkiske Regering brugte over for alle Forestillinger om at skride til de lovede Reformers gamle Taktik: Udskydelse og nye Løfter, og overfor alle Anklager dristig Nægtelse eller omsider Beklagelser og Tilsagn om Undersøgelse, der aldrig fandt Sted.

Men der skete intet.

I 1880 kom William Gladstone paany til Magten. Med sin hele Varme tog han fat. Støttende sig til de engelske Konsulatsindberetninger om Tyrkiets Svig i Armenien drev han Stormagterne til at udsende en Fællesnote med Krav om Gennemførelse af § 61 (11. Juni 1880).

Ny Udflugter, ny Benægtelse af Sandheden var det tyrkiske Svar.

En ny kollektiv Note af fastere Indhold med udførlige Forslag til Reformers, der bestemt ønskedes, fulgte 11. September samme Aar.

Tyrkiets Svar paa denne Note var koldt uforskammet. Uden et Ord om Modtagelsen af Noten fulgte 3. Oktober en i overlegen, selvsikker Tone kort Fremstilling af hvilke (og helt utilstrækkelige) Reformers den høje Port havde til Hensigt at indføre i de af Armeniere beboede Rigsdele. Navnet *Armenien* forsvinder snart helt i tyrkisk Sprog.

Englands Gesandt i Konstantinopel, Goschen, betegnede Svaret som „udfordrende“ og tilraadede en afgørende Intervention fra Underskriverne for at forbedre den utaaalelige Tilstand i Armenien.

Først burde en højtidelig Protest udstedes. I England forberedte Regeringen tilsyneladende dette Skridt.

For at bevise det intetsigende i Portens Svar bad Regeringen sine Konsuler i Armenien om at udtale sig. Disse Svar (Turkey Blue-book Nr. 6, 1881) udmærkede sig ved en for Tyrkerne overvældende Enstemmighed. De meddelte, at *alt*, hvad den tyrkiske Regering havde sagt, var Løgn eller Fordrejelser. Intet var gjort og intet paatænkt. Tilstanden var vedblivende nedværdigende og utrolig.

Men Sultanen triumferede. Thi man vidste i Konstantinopel bedre Besked med Magternes virkelige Vilje, end i London. *Ingen* af dem vilde anvende militære Midler, heller ikke England. Tyskland erklærede i Bismarcks Skikkelse ligefrem, at det var bedre at lade Sagen falde.

Dermed var Armenien overladt til sine Bødler.

Fra 1882 til 1889 offentliggjorde England *ikke et Ord* om Tilstandene i det ulykkelige Land; hverken Gladstone eller Salisbury hævdede en Haand for at hjælpe — og det hele „Europa“ var lige saa stumt.

Man havde i London forstaaet, at Slaget var tabt. Maaske i falsk Forhaabning om at kunne vinde Indflydelse ad stille Vej ved Eftergivenhed, kaldte England de fleste af sine Militærkonsuler tilbage, paalagde sin Minister i Tyrkiet at undgaa direkte diplomatiske Besværginger om Armenien og bad Konsulerne kun forsigtigt at hjælpe i de enkelte, mest oprørende Tilfælde af Vold og Uret.

Men *multivois* maa man søge Grunden til Englands Svigten i Armenien andetsteds.

Forholdene i Europa var ændrede. England havde i 1882 for at værgе Suezkanalen og sin Forbindelse med Indien grebet militært ind i Ægypten og besat Landet som Mandat-udøver for den tyrkiske Sultan; thi i Ægypten truede et kraftigt Oprør med at styrte det tyrkiske Overherredømme. De øvrige Stormagter saa med Misfornøjelse paa Englands Magt i Ægypten, hvor det roligt fæstede sit Styre, der skulde vedvare til „Ordenen var genoprettet“ og det trak ud.

Især Frankrig var forbitret, da det fra Napoleon d. stores Tid ansaa Ægypten som sit Fremtidsbytte. Rusland nagedes af Vrede mod England, der i Berlin havde revet det halve Sejrsbytte ud af dets Haand.

Begge disse Magter søgte at overbevise Porten om det urimelige og farlige i, at England fik Lov til at blive i Ægypten, og skønt Sultanen hidtil mest havde haft Smærter og Ydmygelser af denne fjerne Landsdel og nu fik en rundelig aarlig Tribut af den engelske Forvaltning, var han klog nok til med de uvenligt sindede Magters Støtte at fordre Ægyptens Rømning, som han vel vidste ikke vilde ske og næppe heller ønskede; men under det Tryk, som denne Stilling bragte England i, sveg det Armenien for ikke at hidse Sultanen med Paamindelser om hans forsømte Pligter, der betød saa *lidt* for Englands Storhed.

Med Ægypten i sin Haand havde England ikke længere den gamle Frygt for Ruslands Fremtrængen i Lilleasien, selv Kyprens Betydning svandt ind, og hvad betød „Armeniens Lidelser“ i Storpolitik.

I Rusland var Stillingen iøvrigt en helt anden end før. Med Kejser Alexander II's Mord i Marts 1881, Loris Melikofs og den liberale Retnings Fald, herskede en voldsom og snæver Reaktion. Kirkelig Orthodoxi og kuelysten Nationalaand var de herskende Idéer.

Overalt søgte man at tvinge russisk Sprog og russisk Statskirke ind blandt de underkuede Folk; ogsaa i Kaukasus, hvor Armenierne under russisk Velvilje var blevne den førende Race, nedkæmpede Regeringen med stigende Haardhed armenisk Kulturytring og Sprog, som netop var i et gærende Røre efter Krigen, og man saa fra russisk Magtside med ublide Øjne paa den nationale Bevægelse i tyrkisk Armenien; man ønskede aldeles ikke et indre frit armenisk Omraade lige ved Grænsen, der kunde blive en Kilde til Uro og Krav for de russiske Armeniere. Derfor kølnedes den russiske Styrelses Lydhørhed overfor det tyrkiske Armeniens Klager, og man undte af Hjærtet England dets ensomme Knibe som en kold Hævn for Nederlaget i Berlin.

Ogsaa Armeniens selvstændige Kirke blev i vide Kredse af Rusland en Aarsag til religiøs Uvilje og Kulde.

Endelig i 1889 rettede Erkebispens af Canterbury og Lord Carnarvon i Overhuset et Spørgsmaal til Englands Udenrigsminister, Lord Salisbury, om, hvorfor der intet kundgjordes

om Tilstanden i Armenien, skønt Rygter om skammelige Forhold derovre var vidt udbredte.

Den Bluebook, der nu udsendtes som Svar, vakte stor Harme og Bevægelse i England, især i kristelig følende Kredse. Siden Dean Stanleys Møde i Westminster Abbey i 1878, var en Strøm af Medfølelse sat i Bevægelse, der vel aldrig helt svigtede, hvor det gjaldt Hjælp til de lidende, men aldrig blev stærk og mandig nok til at drive Englands Udenrigspolitik i Orienten ud af de fastlagte Spor.

Det var om denne Del af Englands Politik, at Hertugen af Argyle engang sagde: „I ingen Del af Verden har vor nationale Politik været dikteret af saa umoralske og meningsløse Bevæggrunde som her.“

I den trøstesløse Beretning, som Konsulerne gav af tyrkisk Udsugelse og Misstyre, kurdisk Plyndring og Drab og skændig Uretfærdighed fra de lokale Domsmyndigheders Side, lyder dog en ny Tone.

„Dele af den armeniske Befolkning har tabt Taalmodigheden“, skrives der, „de har mistet al Tillid til Europas Løfter om Lindring og en gærende Bevægelse, der sigter mod et fortvivlet Selvforsvar, vokser. Rundt om i det tyrkiske Armenien vandrer hemmelige Udsendinge om, og uden at Bevægelsen paa noget Sted har vist sig som aaben Trods mod Orden og Øvrighed, har den skræmt denne, gjort den vild i sine Forholdsregler, og denne Stemningsbølge bliver af Magtøverne brugt som Paaskud til Fængsling, Mishandling og Ødelæggelse af mange uskyldige kristne“.

Overfor alle europæiske Protester i Konstantinopel møder nu de tyrkiske Myndigheder med den staaende Forklaring, at hvis der sker haarde Indgreb, saa er det nødvendigt som Sikkerhedsmiddel mod et truende armenisk Oprør, det er den foruroligede islamitiske Befolknings ofte blinde Selvforsvar. Fængslinger maa ofte foretages for at redde kristne fra Befolkningens Forbitrelse!

Helt grebet ud af Luften var disse Meddelelser om et truende armenisk Oprør ikke.

Den frygtelige Tilstand i det fangne Folk, den Blanding af højspændt Forventning og nagende Skuffelse efter Krigen, som

pinte de førende armeniske Kredse, fremdrev efterhaanden en Hvirvel af forskellige Følelser, en famlende, men forbitret Vilje, der søgte efter Udveje.

Alle de øvrige fangne og ydmygede Kristenfolk, Grækere, Serber, Rumæner, Bulgarer, alle havde de maattet rejse den blodige Oprørsfane, alle havde de kæmpet sig til Frihed, vel hjælpne udefra, men selv maatte de bøde dyre Ofre, gaa gennem Ild og Rædsler! Var der mon anden Mulighed for det armeniske Folk? — „Europa“ var som en frygtelig Gudinde, der vilde se Blod, meget Blod, før hun løftede sin Arm og Vilje til Værn for den ulykkelige.

Men Armeniens Stilling vilde i en Kamp være mere end tvivlsom, den syntes haabløs. En spredt, næsten vaabenløs Befolkning, vænnet til det sorteste Tyranni og for de flestes Vedkommende i sløv Vanekuelse. Ingen Selvtillid, ingen Tro paa egen Kraft, og med det frygtelige, ubarmhøjertige Fjendefolk næsten i hver Landsby og Bjærgene, fyldte af rovgriske Barbarer; den mindste Rejsning vilde fremkalde en skaanselsløs Ødelæggelse af Menneskeliv og Ejendom, og hvilken Hjælp var der at vente udefra?

Naar ikke de givne Løfter bevægede de kristne Magter, naar ikke den Nød og Mishandling, hver Dag i Landet stillede til Skue, kunde ryste Følelsen hos de stærke, hvorfor skulde saa et fortvivlet Forsøg paa Modstand, et Oprør, gøre det?

Den store belgiske Statsretslærer Rolin Jacquemyns, den kendte engelske Statsmand James Bryce har begge erkendt, at Historien ikke kunde fremvise en retfærdigere Aarsag til et Folkeoprør, end Armenierne havde — det sidste menneskelige Værn for Mændenes Liv og Kvindernes Ære; men hvor alle Veje til Sejr syntes lukkede, blev det vel endda en politisk og moralsk Forbrydelse at kaste det ulykkelige Folk ud i Kamp.

Der er heller aldrig sket et alvorligt og kraftigt Forsøg paa en Rejsning; men der har fra Berlinerfreden og frem til Verdenskrigen levet en svingende, fortvivlet Bevægelse med spredte aabne Udslag for at holde Europas Følelse for Armenien levende, for at hævne de nedrigste Voldsgærninger og derigennem styrke Modet i den forpinte Befolkning og skræmme Undertrykkerne.

Denne Bevægelse har *aldrig* før Verdenskrigen sigtet mod

at løsrive de ulykkelige Hjemegne fra Tyrkiet, men kun stridt for at tvinge menneskelige Livsvilkaar og et frit nationalt Kulturliv frem.

Den armeniske Modstand har aldrig betydet blot en alvorlig Vanskelighed for tyrkisk Styre; men den har netop været et for den muhammedanske Regering velkomment Paaskud, ja er stedvis fremhidset og hjulpet for at eje ogsaa dette Vaaben mod de kristne. — For de mange Tusinder af værnløse Bønder var den revolutionære Bevægelse en sjælelig Kval; de følte med den, ofrede undertiden for den; men mest blev den en Kilde til Angst og Lidelse, baade ved den Tvangstugt, som Lederne indførte for „den hellige Sags“ Skyld og ved den grusomme Hævn, Tyrkerne tog over dem, der hjalp eller værnede de oprørske Helte.

Endnu i 1890 forsikrede alle Englands Konsuler i Armenien, at der ikke var den mindste Stemning for eller Tilløb til en revolutionær Bevægelse i selve Armenien.

Det egentlige Aandsrøre var samlet i de armeniske Kolonier i England, i Amerika, Svejts og Grækenland — og selvfølgelig i de russiske Dele af det gamle Armenien og i Kavkasus.

Det var dybest inde fra de Lag i det armeniske Folk, som havde taget Del i den indre Frigørelses og Oplysnings Kampe, at de nye Bevægelser udgik, Mennesker var der, som mente, at Frigørelsen for Tyrkeaaget ved at gøre Sindene trodsige hos de hidtil krybende, maatte foregaa indefra; paa en eller anden Maade vilde siden Udløsningen ske.

Den første Kreds, der dannede sig, fik til Fører den unge Lærer fra Van, *Mekrtitj Portugalian*. Det var omkring 1888. Det begyndte som Kulturarbejde, og da Portugalian snart blev uddrevet, slog han sig ned i Marseille, hvor han udgav et Ugeskrift, der kæmpede for et maadeholdent revolutionært Maal.

Hans Parti betød aldrig stort.

Et langt voldsommere, mere vidtgaaende Program havde Bladet „Hintjåk“ (Klokken). Det blev grundet i Paris 1887 og flyttedes senere til London. Dets Leder var Avediz Nazarbek. Hans Meningsfæller havde tre Aar igennem Indflydelse i vide Kredse. Partiets Program var yderliggaaende socialdemokratisk, rettet mod de stores Jordbesiddelse og de gridske Smaakapitalister i Armeniens Byer, der ofte trykkede Bønderne. Overfor de nationale Undertrykkere vilde „Hintjåk“ stedvis Rejsning og Udryddelse af skamløse Tyranner og Mordere. Dets mest bekendte Agitator var *Hambartzun Pojadian*, kaldet *Murat*.

Men det er først med det store Samlingsparti „*Dasjnakzuttun*“ d. v. s. Forbundet, som grundedes i 1890, at et virkelig kraftigt, midtsamlende armenisk

Parti opstaa; det var Føernes Mening at forene alle armeniske Partier, fra de konservative „*Rhamgavar*“ til „*Hintjaks*“ yderliggaaende Tilhængere.

Tildels lykkedes det ogsaa; kun magtløse Stumper af de gamle Organisationer er tilbage, og de er gledne ud i Yderstandpunkter.

„*Rhamgavar*“ er bleven en ængstelig, for Magten vigende Gruppe af velhavende. *Hintjåk* har forenet sig med Bolsjevismen de sidste Tider.

„*Forbundet*“, der nu staa som det førende armeniske Parti, er nærmest et nationalt-radikalt Parti med stærke socialistiske Sympatier. Det holder paa et decentraliseret Styre, Landsdeles vidtgaaende Selvraadighed under Forbundslove, vel ogsaa det sundeste i en mulig armenisk Fremtid.

Intet af de politiske Partier, heller ikke „*Forbundet*“, har tilsigtet Armeniens Løsrivelse fra Tyrkiet. Det krævede gennemgribende Ændringer i Styrelsen og ønskede i en Fremtid det tyrkiske Armenien optaget som en selvstyrende Del af et foederativt Tyrki — Jordan overført til Dyrkerens Eje.

En fuldkommen Løsrivelse af armeniske Omraader fra Tyrkiet, forudsat menneskelige Tilstande dér, kunde ikke være ønskeligt for det over hele Osmanderiget spredte Folk med livskraftige, rige Kolonier i Konstantinopel, i Smyrna, Angora, Konia og Kilikien.

Partiets Hovedorganisation var i Udlandet, i Genf, hvor dets ledende Blad „*Drosjåk*“ (Banneret) udkom.

Den egentlige Ledelse af den revolutionære Bevægelse fra 1890 og især efter 1894 var i dette Partis Haand. De faa virkelige Oprørshandlinger paa tyrkisk og russisk Grund udgik fra det.

Ingen af disse Handlinger kunde betegnes som andet end Skrig i Mørket, Nødsignaler i Brændingen; thi der var hverken Kraft, Plan eller Vej til noget mere. „*Forbundet*“ var Lederen af alle samlede Handlinger i den skrækkelige Dødskamp, der snart skulde følge, og i det kortvarige Opbygningsarbejde, som i russisk Armenien fulgte paa Verdenskrigen.

Fra dette Parti udgik næsten alle politiske og nationale Førere, Heltene Andranik i Tyrkiet, 1905—17, Jeprém Khân i 1909 og Oprefterne af den armeniske Republik 1918.

Jeprém Khân.

Den armeniske Fører for den nordpersiske Revolutionsbevægelse 1909.

Rundt om i Landene har „Forbundet“ sin kraftige Presse. Dets første Ledere var Kristafor Mikaëlian, Simon Zavian og Stephan Zorian, alle fra kavkasisk Armenien og med russisk Universitetsdannelse.

Det var disse og deres Medarbejdere, der stod bag den smukke Opblomstring af nyarmenisk Kultur og Sprog, der udfoldedes i Kaukasus og delvis i Tyrkiet just som Rædslerne brød ind.

De stod bag og støttede med Vaaben og Penge de smaa, dødsdømte Flokke af Armeniere, der under Myrderierne 1895—96 hist og her søgte at værgede de vaabenløse Landsmænd og siden at hævne de myrdede og skændede paa deres Bødler.

Mest kendte blandt „Forbundet“s nuværende Ledere er *M. Varandian* og russisk Armeniens Ordfører under Fredsforhandlingerne i Sèvres, Digteren og Politikeren *Avetik Aharonian*.

Det er bleven fremført af Armeniens blide Venner rundt om i Europa, at disse fortvivlede Forsøg paa væbnet Modstand, hele denne revolutionære Bevægelse har været en Hovedaarsag til de blodige Rædsler, der snart styrtede ind over Folket.

Det kan nu med den Erfaring, Tiden har givet, roligt hævdes, at Ulykkerne var komne, selv om Armenierne havde siddet stille og knap jamret, naar de pintes.

Det var en Vilje til deres Ødelæggelse, der hvilede i den forbryderske Sultans politiske Planer; selve Tilværelsen af kristne Armeniere var efter Berlinerfreden et Baand om Tyrkens Fod, som, naar det passede i en Stormagts Politik, ad Aare kunde føre til Afsnøring af denne Del af Rigsområdet.

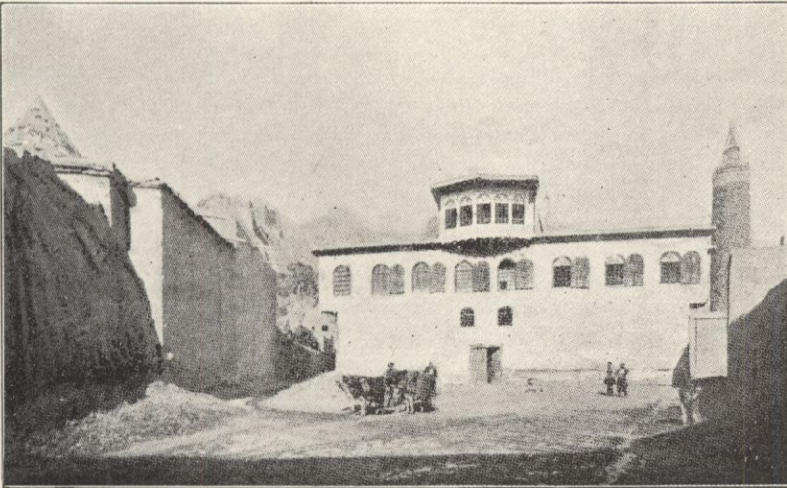
Armenierne med deres højlydte eller stille Krav var en Forargelse for Islams Øren; de blev kastede ud til Føde for Islams Herskervilje, for dens Had og Hævn mod den kristne Verden.

Men Sultanen brugte denne svage Bevægelse, der hidsedes bevidst frem ved hans eget grumme Tryk, til den Blok, Bødlen behøvede til sin Økse — og Europas politiske Offentlighed søgte et Skjul bag denne Oprørsbeskyldning for at undskylde sin egen Svigten af sin Pligt.

Selv Tyrkiets Sultan Abd-ul-Medjid har skrevet i den Erklæring, han gav sine Folk i Gülkhane 1839, hvor han lovede Sikkerhed og Trosfrihed for sine kristne Undersaatter:

„Hvad kan være dyrebarere end Liv og Ære? Hvem er i Stand til at holde sig tilbage fra voldelig Handling, hvor fredselskende, han end er af Naturen, naar hans Liv og Ære er udsat for Fare? . . .“

Europas tyrkevenlige Presse, der pegede Fingre ad de „oprørske Armeniere“, glemte helt den Dyrken, de ydede deres egne Frihedskæmper og Tyrandræbere og glemte sin egen Haan over et Folk, der som en Flok Faar uden Modstand lod sig slagte, hvad der ogsaa blev et af Angrebene paa de samme Armeniere.

Velhavende armenisk Købmandsgaard i Van.

Sultanens Vilje til personlig at ramme det armeniske Folk var omsider modnet. Dets Forbindelse med hans muhammedanske Modstandere ophidsede ham til det yderste.

En haard Forfølgelsespolitik mod Armenierne tog fat. Deres indre Forfatning ophævedes, Nationalforsamlingen opløstes og forbødes. Den store armeniske Skole i Galata lukkedes, de armeniske Blade standsedes en Tid lang.

Ude i Provinserne begyndte Arrestationer i Mængde, og Tortur i Fængslerne under Foregivelse af det nødvendige i at dæmpe den nationale Ophidselse. Mer og mer lodes fri Haand til Pengeudpresninger og aabne Voldshandlinger.

De engelske Bluebooks, der nu udkommer, er fulde af disse Skændsler. Hæslige Mishandlinger, delvis ubeskrivelige, fordi syg østlig Vellyst blander sig deri, brugtes som Middel til Aflokken af Penge eller Tilstaaelser. En Rettergang brugtes, der trodsede al Tanke om Retsind. Stadig ringere, skamløse blev de Personer, Styrelsen i Landet var betroet.

Her følger som Eksempel en Beretning om en tyrkisk Embedsmand og Lovens Vogter, Hs. Excellence Brigadegeneral Hussein Pasja. — Hussein raadede over en kurdisk Røverbande, som han kunde forstærke indtil 2000 Mand, og han hjemsøgte nu Egnens fredelige Beboere uden Ophør med Mord, Brand og Vold, indtil hans Navn satte selv de modigste i Skræk.

Armenierne i Patnots led saa meget ved hans Grumhed, at de forlod deres Landsby og i Flok udvandrede til den nærmeste By Karakilisse og søgte Ly hos deres Biskop dér. Hussein lod nu Biskoppens Hus omringe og tvang ham til at sende Folkene tilbage.

Selv brave Muhammedanere var saa oprørte over hans Skændselsgæringer, at den islamitiske Molla fra Patnots, Sjeik Nari, klagede over ham hos Valien i Erzerum. Da Hussein hørte det, sendte han Folk ud, der dræbte Sjeik Nari og saadan pinte hans Svigerdatter, at hun døde derved.

Paa et eneste Rovtog drev han 2600 Faar og mange Heste med sig, ranede 500 Lira i Guld, stak Ild paa 9 Landsbyer, dræbte 10 Mænd og skar Næse, Øren og Hænder af 11 andre. I Begyndelsen af 1890 røvede han 5 kristne Piger fra Patnots, og i September, Oktober samme Aar tvang han den kristne Befolkning her til at give sig en Tribut paa 300 Lira.

For ingen af disse Forbrydelser blev han nogensinde draget til Ansvar. I December 1890 sendte han sin Broder ud for at skaffe flere Penge. Dette skete ved at plyndre 21 Landsbyer i et fjernt Distrikt, og fra Rovtoget bragte Broderen 350 Lira Guld og 200 Batman Sæd tilbage. En Armenier fra Patnots, ved Navn Hatsjo, der vægrede sig ved at udbetale en bestemt Sum Penge, fik sin Hustru og to Børn dræbt. I hele denne Tid beklædte den ædle Hussein Embedet som Mudir (Distriktsleder og Dommer).

En skønne Dag drev han 1000 Faar og 7 Spand Stude fra Patnots og Kizilküh bort og solgte dem. Saa konfiskerede han en smuk Hest, som tilhørte en Armenier Manuk og forærede den bort. En Nat sidst i Februar 1891 trængte Hussein, hans Søsterdatter og andre ind i Armenieren Kaspars Hus for at bortføre dennes smukke Svigerdatter. Men da Husboerne skreg om Hjælp, greb Hussein sin Revolver og skød den unge Kvinde død paa Stedet.

Der blev nu indsendt et Bønskrift til Vali'en i Erzerum om at straffe Hussein. Men Vali'en vilde ikke modtage Skriftet, og Hussein fik Bud om at komme til Konstantinopel; her blev han festligt modtaget af Sultanen, ophøjet til Pasja, dekoreret og udnævnt til Brigadegeneral. — Hussein var senere en af „Heltene“ fra Musj og Sassun under Kristenmyrderierne og da der var „skaffet Ro“, kom han tilbage med flere ranede Kristenpiger og lever nu lykkelig og anset.

(Fra E. J. Dillon: *The Condition of Armenia, 1895*.)

Det er et Billede fra Tilstanden i Armenien, der kunde mangfoldiggøres med andre af samme Art. Det var, hvad Livet og Sultanen bød de kristne i tyrkisk Armenien 12 Aar efter, at alle Stormagterne havde lovet menneskelige Kaar og Sikkerhed for Ære, Liv og Ejendom.

Den armeniske Befolkning fik Varsler om, hvad der forestod.

I Somren 1891 kaldte Abd-ul-Hamid en Skare barbariske Kurdehøvdinge fra alle Kanter af Armenien til Konstantinopel, Folk for hvem Røverhaandværket var naturligt, overøste dem med Hædersbeviser, udnævnte dem til Anførere i et irregulært Grænserytteri, der for Sultanens Midler oprettedes, og bad dem organisere de kurdiske Hyrdestammers Ungdom som Dele af denne Hær. De stod alle udenfor almindelig Rettergang, væbnedes paa Regeringens Bekostning og havde kun at lyde Overgeneralen i Erzingian. Saadan oprettedes en tusindtalrig kurdisk Militi til Sultanens særlige Brug.

Dermed var det Dødsnet, Sultanen vilde drage sammen om sine armeniske Lande, udspændt; nu gjaldt det kun om at trække til.

VII.

SULTAN ABD-UL-HAMIDS ARMENIER- MASSAKRER

1894—1896

Det grufulde Afsnit af Armeniens Historie, der bærer ovenstaaende Navn, maa kaldes én af de mørkeste Pletter, der klæber ved vor Menneskeheds Historie.

Ikke blot var Ofrenes Tal saa frygteligt stort, ialt med de, der omkom af Sult og Nød, nær to Hundrede Tusinde, og Drabene ofte udførte ved de skrækkeligste Kvaler, som Rækker af Lystmord; men disse Tusinder af Drab udøvedes mod en vaabenløs, værnløs Befolkning midt i Fred —!!

Sund Menneskelighed maa isne ved Tanken om den vel forberedte, omhyggelige Beregning, hvormed en Mordplan var lagt, der strakte sine Arme ud over et Omraade som det halve Italien og skulde virke hurtigt og fuldkomment, men dog bag et Slør af Forstillelse og Benægten.

Set fra europæisk Side bliver den mørkeste Farve ved disse grufulde Tildragelser den deltagelsesløse Kulde, den politiske Lumpenhed, hvormed det medansvarlige Stormagtsvæsen lod Mordene ske, uden noget virksomt Indgreb, skønt Pligt, Ret og Menneskelighed bød at standse Bødlernes Arm.

Fuldt forstaaelig blev denne sørgelige Kendsgerning først, da Verdenskrigens Gru med sit Uvejrslyn viste, hvor „Europa“ stod i Kultur og Sædelighed.

Forberedelserne til Myrderierne, Forbindelsen med Forbrydelsens Agenter, selve Udførelsen af Menneskeslagtning udgik *ikke* fra den officielle tyrkiske Regering, Storvizir og Ministre, „den høje Port“, som den kaldes. Det er endog usikkert, hvormegen Medviden den havde. Den kunde formelt fravise

al Skyld i Rædslerne, med en vis Lethed forsikre om sin gode Vilje og velvilligt underhandle med Gesandterne om de slappe europæiske Protester og Krav, medens der stadig myrdedes videre.

Thi det var i Virkeligheden „Paladset“ — Sarai som det hedder paa tyrkisk, d. v. s. Sultanen og den egentlig udøvende Magtkreds i hans Indelukke — i Jüldüz-Kiosjk (Stjærneslottet), der holdt Traadene i Haand. Fra Paladset gik et Spind af Vilje ud til alle Provinser, hvor dets Tillidsmænd sad i de høje Stillinger. Den ledende islamitiske Gejstlighed med dens hundrede Forgreninger over Riget havde sin Finger med her.

Men den mest vidende og virkende Personlighed i hele denne lyssky, skumle Verden, skjult for alle Blikke var Overevnuken, Kyzlár-agá, Pigernes Herre, en sort Gilding; gennem ham seg Kvindeverdenens Vilje, Ønsker, Gunst og Vink, saalangt han lod det ske.

Ad usynlige Veje, paa hemmelig Vis drev Paladsets Vilje ud til de fjerneste Kroge. Dets Gunst var Sikkerhed og gyl- den Lykke; dets Ugunst Fald, Død og Fordærv.

I Forhold til denne Magtknude var Ansigtet mod Europa, „Porten“, kun en Afglans, et tvungent Udtryk, styret bagfra. Sultan Abd-ul-Hamid havde efterhaanden fyldt alle væsentlige Stillinger med politiske Nikkedukker, hvor det ikke var indviede Redskaber for hans Politik, „Evvét-effendileri“, Ja-Herrerne kaldte tyrkisk Vittighed det ydre Ansigt, fordi det var Folk, der aldrig vidste andet Svar til Sultanen end Evvet-Effendi! Ja, Herre!

Der vilde næppe i de tyrkiske Ministerier findes én eneste Ordre til eller Indberetning fra Myrderiernes Ledelse, alt foregik ad hemmelig Vej. Det var *Sultanens eget Værk*.

Naar Sultanen bestemte, at der skulde myrdes i de inderste Provinser, ude mod Persiens og Mesopotamiens Grænser, var det ikke, fordi Befolkningen der var særlig ophidset og urolig, den var tværtimod mindst i Røre, mindst i Stand til og derfor uvilligst til ethvert Forsøg paa Rejsning; men her var lettest at hugge ind, og her, hvor den kristne Befolkning var relativ talrig, kunde en Virkeliggørelse af Kristenselvstyre være truende, og det var denne Mulighed, der skulde brydes i sin Knop.

Myrderierne indledtes i Somren 1894. Sultanen lod henvéd 1200 kristne dræbe i Sassun, en uvejsom Bjærgegn øst for Sletten ved Musj, Mænd, Kvinder og Børn uden stor Forskel. Adskillige unge kristne Piger bortførtes som Bytte. Her brugtes endnu visse ydre Forsigtighedsregler for at maskere Drabene. Ad rette Veje hidsede Paladsets Agenter de raa Kurdestammer i Naboskabet mod de armeniske Bønder, der nærmest var Kurdehøvdingernes skatskyldige.

„Tag fra de Kristenhunde, hvad I vill!“ lod man sige. Nogle af de kristne Landsbyer modsatte sig den skammelige Forhøjelse af denne Slaveafgift; de støttedes deri af Smaaflokke af armeniske Friskarer, der i Kundskab om, hvad der forestod, var komne deres Trosfæller til Hjælp. Kurderne kaldte det Oprør og angreb med Vaaben.

Men Armenierne var beredte og forsvarede sig.

Kurderne klagede til de tyrkiske Militærmyndigheder, der blot ventede paa Tegnet. Tyrkiske Soldater rykkede løs og plyndrede de forladte Landsbyer; Beboerne var flygtede op i Bjærgene. Til Straf fordi kristne havde brugt Vaaben mod Muhammedanerne, fulgte nu voldsomme Bøder og nye Skatter. Armenierne svarede, at de vilde intet give til Tyrkerne, før de befriedes fra Kurdernes ulovlige Udpresninger. Tyrkerne erklærede, at det var en Sag, Kurder og Armenier maatte klare indbyrdes — Kurderne med Vaaben, Armenierne uden!

For at kue de skattenægtende Bønder, udsendtes nu flere Regimenter Soldater med Bjærgkanoner. Efter et fortvivlet Forsvar stormedes de smaa Landsbyer paa Bjærghangene, og et skaanselsløst Myrderi begyndte. Tre Uger igennem forfulgtes de flygtende som vilde Dyr og dræbtes, hvis de opjoges. Et større Antal overgav sig, 40 af dem blev dræbte med Kniv, Præsterne iblandt dem pinte ihjel.

Disse første ordnede Myrderier vakte Uro i Europa. Sultanen var forberedt derpaa; han lyttede for at se, om der truede en Storm imod ham. I et helt Aar ventede han, før han gav „det store Tegn“, forkyndte sin hellige Krig „djihåd“ mod Rigets Armeniere, til han atter følte sig sikker.

I England havde Armeniens Venner et Øjeblikks Ørelyd; her var en stærk Kreds, der følte et Ansvar.

Frankrig, der var i den første Rus af sin hjertelige Forstaaelse med Rusland, var lunken, fordi dets Ven intet vilde gøre for Armenien.

England trængte paa for at minde Tyrkiet om den døende § 61 og krævede — Reformen.

Den 11. Maj 1895 forelagde den engelske Regering atter et Reformforslag, der forlangte fast Sikkerhed mod Gentagelsen af saadanne Rædsler, kristne Medguvernører, omorganiseret Gendarmeri med kristent Mandskab efter Forholdstallet af Beboernes Religion og lokal Kontrol under Civilmyndighederne. En øverste europæisk Inspektion skulde indsættes i Konstantinopel.

Sultanen afviste stivt disse Krav, benægtede al Skyld, trak Forhandlingerne ud og lod bagved sin Skærm de tyrkiske og kurdiske Ledere af Myrderierne udmærke og forfremme.

Det var dengang, William Gladstone tog til Orde mod „den store Forbryder i Paladset“. Traadt tilbage fra al politisk Tjeneste, tynget af Aar og Slid, rejste den 86 aarige Statsmand sig fra sin Hvile og holdt en Tale for en Forsamling i Chester. Han udtalte her Sætninger som denne:

Tre Stormagter, Rusland, England og Frankrig, der raader over en Befolkning paa 209 Millioner Mennesker, 8—10 Gange Tyrkiets overlegen, tre Magter, hvis militære Evne er 20 Gange større end Tyrkiets, hvis Indflydelse og Kraft er 50 Gange større, har i denne Sag paataget sig visse Forpligtelser; hvis de viger for Sultanens Modstand og den osmanniske Regerings Stivsind, vil de blive dækkede med Skam i Verdens Øjne.

Han anviste endog den eneste rette og værdige Vej overfor den grusomme og uhæderlige Modstander.

„Der er i disse Dage i Bladene“, sagde han, „fremkommen en Efterretning om, at Magterne, fortvivlende overfor Sultanens skammelige Forhalingspolitik har besluttet at gøre en Ende paa Tingenes Tilstand.

De har fuldkommen Ret til at sende deres Højkommissær til Armenien og give ham Myndighed til i Sultanens Navn at styre Landet og skaffe Agtelse for Lov og Menneskelighed. . . . Avisen“, tilføjede Gladstone, „der kundgør dette, bemærker, at Nyheden er for god til at være sandsynlig. — Jeg har ingen Ret til at bekræfte overfor Dem, at den omtalte Efterretning er rigtig,“ sluttede Taleren, „men af hele mit Hjærte ønsker jeg, at den vil vise sig at være sand“.

Dette Møde, som utalte andre, sluttede med en velmenende Resolution!

Sultanen forstod snart, at videre end til „diplomatsk Tryk“ vilde det ikke komme. Rusland erklærede aabent, at derudover vilde det ikke skride.

Med en Skuespillers Evne udgav Sultanen sig som fornærmet over de engelske Beskyldninger og utaalmodige Krav og henvendte sig til — Paven i Rom, som han bad om Værn for den uskyldige, og Paven søgte at gøre England forsonligere stemt.

Forhandlingerne trak ud og trak ud. — Men Sultanen brugte Tiden.

Medens „Europa“ med sine Papirer belejrede Regeringskontorerne i Konstantinopel og førte diplomatisk formfulde Samtaler i de tæppelagte Modtagelsessaloner med dvask-affable Effendier, sendte „Paladset“ sit store Mordbud ud over sine armeniske Lande. Hver Øvrighedsperson af Rang fik Vink om, at de kristne tilsigtede et Oprør, og at de skulde være rede til at væрге de muhammedanske Undersaatter. Strenge Forholdsregler for at undersøge og afvæbne den kristne Befolkning skulde tages.

Det hele Land deltes i Omraader; „Vagten“ i hvert overgaves til det nys oprettede Vildmandsrytteri — Hamidije. Skarer af ophidsede Softa'er, Elever fra de højere islamitiske Skoler, Medressé'er — spredtes ud over Landet og forkyndte Had og Død over de lurende vantro — Djihâd, den hellige Krig! Skarer af flakkende Pøbel væbnedes af Myndighederne.

Med stigende Angst saa Armenierne, hvad der gik for sig, og forstod, hvad der ventede dem, ene og prisgivne som de var.

Det første frygtelige Spørgsmaal gjaldt Vaabnenes Udlevering. Myndighederne krævede dette som Vilkaar for overhovedet at forsvare de kristnes Liv, og næsten allevegne overgaves til Tyrkerne de smaa og spinkle Forraad af Vaaben, skaffede for dyre Penge og ængstelig gemte i Forud-anelse om onde Dage. Siden uddeltes de af Myndighederne til at myrde de kristne med.

Alt var nu rede, Klokkeslaget faldt.

Det staar fast, at Myrderierne af Befolkningen opfattedes som Sultanens Vilje; det staar fast, at de foregik efter nøje gennemførte og ledede Planer, at de begyndte og atter stand-sede paa Klokkeslet.

Det staar fast, at ikke én af Morderne eller Kvindeskænderne straffedes, og at ledende Statstjenere belønnedes,

forfremmedes for deres Medvirken, medens de modstræbende fjernedes og straffedes.

Det var *ikke* pludselige Udbrud af Fanatisme og raat Folkeraseri.

Et Trompetstød indledte Myrderierne eller Muezzinskrig fra Minareterne. Ved Trompetstød standsede de paany. De Armeniere, der ikke myrdedes, blev plyndrede. Gridskhed dannede Lokkemiddel for de tyrkiske og kurdiske Sværme. Med Omhu søgte man at undgaa at dræbe andre end Armenierne, især skyedes al Vold mod Europæerne.

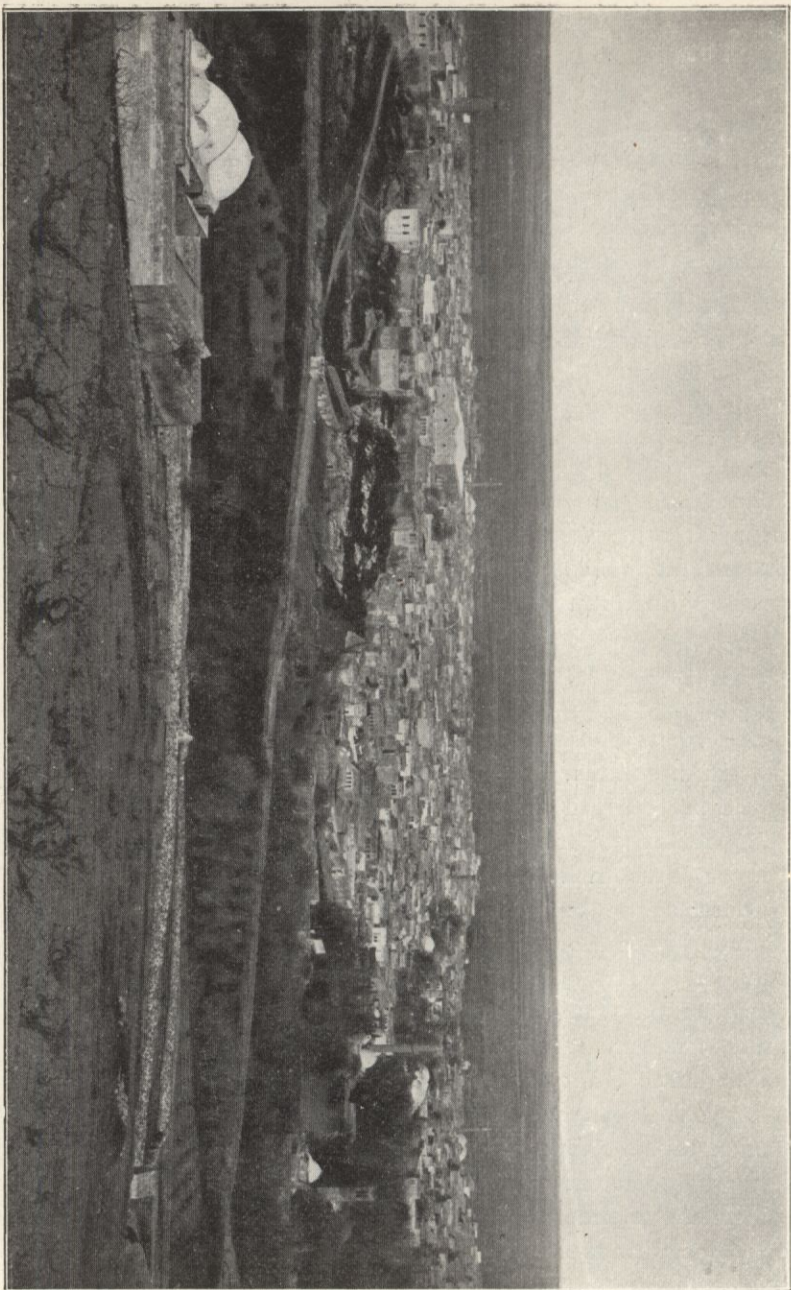
Saa disciplineret var Morderhoben, at en enkelt vaabenløs Gendarm under Rædslerne i Urfa kunde holde den amerikanske Missionsstation i Fred, blot ved at vise de blodige Bander bort med en Haandbevægelse.

Som en rygende Strøm af Menneskeblod væltede Myrderierne frem gennem det hele Land. Allevegne søgte Magthaverne at indespærre Armenierne, de flygtende forfulgtes og dræbtes ubarmhjærtigt, hvor de fandtes.

Det var *ikke* religiøst Raseri, ikke *social* Forbitrelse, der rejste Dele af den islamitiske Befolkning mod fredelige Medmennesker — det var gammel Mistillid overfor de undertrykte, urolig Herrefølelse og Forbitrelse over „knurrende Hjorder“, der fik Befolkningen til med en vis Ro at se paa Mord og Plyndring eller til at tage Del i den grusomme Jagt, der hidse de laveste Instinkter frem til Kogning, Fanatisme, Rovlyst og Grusomhed.

Massakrerne begyndte med et svagt Forpil den 30. September 1895 i Konstantinopel og fortsattes siden over Trapezunt, hvor Armenierne i Hundredevis dreves ud i Baade, førtes ud paa Havet og druknedes — over Erzingian, Baiburt, Bitlis, Erzerum, Arabkir, Diarbekir, Malatia, Kharput, Sivas for at slutte i det skrækkelige Urfamyrderi ved Juletid 1895, hvor 1200 Armeniere levende indebrændtes eller kvaltes i Røgen af de brændende i den store Kathedral, deres Tilflugt i Forsøget paa at redde Livet.

Enkelte forsinkede Myrderier fandt Sted i 1896, som i Van og Konstantinopel, hvor stedlige Forhold ikke havde tilstedt dem tidligere.

Urfa i Mesopotamien.

Alle Menneskelaster hidsedes frem og græssede paa de vidtstrakte Slagmarker. De Rædsler, der foregik, den sindssyge Grusomhed, der øvedes, gør Historiens Muse bedre i at slaa sit Slør over. Efterhaanden som den raa, muhammedanske Befolkning følte sig tryk midt i denne Sump af Skændsler, og Mennesket i dem blev til en Djævel, steg Grumhed og Pinsler mod de værnløse og blev til en Kappestrid i Opfindsomhed af Dødsmaader og syg Vellyst.

Et Mønster paa, hvorledes „Ordenens Opretholdelse“ optraadte, har Historien bevaret i det Opraab, Myndighederne i Arabkir udstedte:

„Alle, som er Muhammeds Børn, maa nu gøre deres Pligt og dræbe alle Armeniere, plyndre deres Huse og brænde dem af.

Ikke én Armenier maa skaanes. Saadan lyder Sultanens Befaling.

De, som ikke adlyde, er at anse som Armeniere og skal ligeledes dræbes. Derfor skal hver Mussulman vise sin Lydighed mod Regeringen ved først at dræbe de kristne, der har levet i Venskab med ham.“

Erzingians Militærleder, Anatoliens øverste, udstedte koldblodigt sine Befalinger om at myrde.

Medens væbnet Pøbel, ført af Politi og underordnede Statstjenere, myrdede og plyndrede i Byerne, strømmede Kurderne, førte af det nys støbte Hamidierytteri ned fra Bjærgene og ødelagde Liv og Ejendom i mange kristne Landsbyer. Flokke af Banditter lededes fra Mordsted til Mordsted for „at arbejde“.

De regulære Soldater saa til og hjalp kun med, hvor Armenierne søgte at væрге sig i deres indelukkede Kvarterer, deres svage Modstand blev brudt med Kanoner, og som flydende Ild dreves Soldaterflokkene ind over Hjem og Huse, sprængte Porte og Døre, slæbte de kristne Mænd og Drengene ud, huggede dem ned med Økser og Kolber og plyndrede, hvad de vilde.

Tilbage i de besudlede, ødelagte Hjem sad Kvinder og Børn mangesteder mellem blødende Lig af de nære, selv stivnede af Rædsel, Nød og Fortvivlen. Adskillige Steder

dræbtes ogsaa Kvinderne, oftest nøjedes „Landets Herrer“ med at give dem til Pris for raa Mishandling og Voldtægt og Ran.

Talløse Skarer af forældreløse Børn flakkede om.

Armeniermyrderierne var en administrativ Forholdsregel — paa tyrkisk — der for at vinde Befolkningens Forstaaelse og Bifald formedes om til en Kristenforfølgelse.

Forældreløse Børn, samlede ind efter Myrderierne.

I og for sig var Forsøget paa ved Rædsel at drive saa mange Armeniere som muligt over i Islam et Led i Abd-ul-Hamids Plan; det tiltalte hans Khaliffølelse og bragte nærmere det attraaede Maal — Oprivelsen af den kristne Befolkning.

De tyrkiske Myndigheder søgte flere Steder at give de kristne et forudgaaende Vink om, at kun Overgang til Islam kunde redde dem fra en frygtelig Død.

Allah, Profeten og Sultanen vilde det.

I hele Omegnen af Baiburt forsvandt Kristendommen. Med højtidelige offentlige Omskæringer og mange Hundrede tvangs-

omvendte bekræftedes Løftet. En vis og grusom Død truede dem, der vilde tilbage til den forladte Tro.

I Provinserne (vilayerne) Sivas, Bitlis, Van, Diarbekir kunde „omvendte Landsbyer“ tælles i Hundreder.

I 60 Landsbyer i Provinsen Kharput blev ikke én Præst, ikke én Kirke tilbage. Ialt er det siden opgjort, ødelagdes 568 Kirker; 282 forvandlede til Moskéer.

I 559 Landsbyer tvang man de Armeniere, der overlevede Massakrerne, over til Islam.

Rundt om blev Kirkerne vanærede, de hellige Kar besudlede, Billederne sønderskaarne, Korsene nedrevne, Sacramenterne, Brød, Vin, Olje traadte i Skarnet, Bibelen spyttede Morderne paa, sønderrev dens Blade og kastede dem i Gadesnavset.

I Biredjik, hvis 240 kristne Familier forsvandt, blev en Olding, der ikke vilde afsværges sin Tro, kastet til Jorden, Tøjet revet af ham og den nøgne Krop overhældt med glødende Trækul, og medens han vred sig i Smærte, holdt Umenneskene en Bibel for hans Øjne og bad ham finde nogle Profetier, som var at stole paa. Haan satte Spir paa Skændslerne. Ofte nagledes døende til Bjælker, og der skreges til dem: Kald saa paa England, — kald paa jer Kristus! Lad ham tage jer ned!

Dødsslagen faldt saa frygteligt, saa vel forberedte og sikkert over de ulykkelige, at der de allerfleste Steder ikke var Mulighed for et virkeligt Selvforsvar; forud var Undersøgelser for Vaaben gaaet, hvor selv Knive fratoges de kristne; med Trudslers krævedes alt gemt Værn udleveret. Øvrigheden satte ledende Mænd, Præster, Lærere, velstaaende Købmænd og Haandværkere i Fængsel, pinte dem ved Tørst, Kulde og Tortur, de afsved Hovedhaarene, udtrak Skægget og afrev Neglene, ophængte dem Timevis ved Benene, medens Bøddlen brændte Huller paa deres Krop med gloende Ladestokke for at tvinge dem til „Bekendelse“, hvor de skjulte Vaaben og især hvilke revolutionære Kredse, de tilhørte, for at eje „Beviser“ for Regeringens Paastand om et udbredt Oprør. Kun mod store Løsepenge frigav man dem. Undertiden tvang man deres nære, Hustruer, og Børn til at høre deres fortvivlede Skrig — og mangen ulykkelig „tilstod“ alt, hvad Bøddlerne vilde.

Hvad betød desuden disse faa Vaaben mod Muhammedanernes Ild og Staal!

Dog var der Steder, hvor de kristne fortvivlet værgede sig for i det mindste at dø en haard Død som i Pontos, som i Urfa.

Det armeniske Folk kan roligt vise Beskyldningen for Fejghed tilbage.

Det eneste Sted, hvor der virkelig var Mulighed for Forsvar, i Zeitún, nord for Kilikien, hvor 6 armeniske Landsbyer hænger som Fuglereeder paa Bjærgheldet — sammen med 4 turkmenske, deres inderlige Venner, levede der et uafhængigt, væbnet Folk med barsk, alvorsfuld Aand, uden Dannelses, uden Rigdom, men med et ubetvingeligt Mod og et ukueligt Frihedskrav. — Gang paa Gang havde Zeitúnioterne vist Tyrkerne Vintervejen. Nu under de store Myrderier tvang de den tyrkiske Garnison i Bjærgene til Overgivelse og modstod fra November 1895 til Februar 1896 60.000 tyrkiske Soldater, selv næppe 10.000.

Den engelske Konsul kom til og stiftede Fred, og Zeitún beholdt Liv og Frihed.

Men der var et andet Mod, lige saa stort, ja vel større end det, der hævder sig bag et Vaaben. Det var den vidunderlige Fasthed, hvormed Tusinder af kristne lod sig dræbe, og paa gruelig Maade, heller end at købe sig Livet ved at svigte Troen.

Vaabenløse, uden Udsigt til Redning, maatte de gaa i Døden, Morderne bad dem ofte blot gøre en Haandbevægelse, tegne et Kors i Luften og spytte derpaa, ja blot overfor den hævede Økse række en udspilet Haand, Islams Tegn, op — og de spyttede ikke, de rakte ikke Haanden op i Luften, men lod Hugget falde.

Det er sandt, mange lod sig true til Frafald; men hvem kan maale, hvad der stod for dem, før de segnede. Kvinders og Børns jamrende Bønner om at blive hos dem, selv som Muhammedanere, mer eller mindre fæstede Haab om at slippe tilbage igen. — Ikke dem, der gav op, er lette at dømme; men det er let at føle Beundring for de mange standhaftige.

I Reglen var det saadan, at de kristne holdt ud i Troen og tog Døden, hvor Morderne gav dem Valget i et nu — Frafald eller Død; men dér hvor en omringet Landsby, et belejret Kristenkvarter i en By fik en Frist til at overveje, om de vilde tage Islam eller en sikker og grim Død, hvor en gennemvaaget Nat under Dødsangstens Tryk, under Graad og Klage med de nære, Søstre, Hustruer, Børn, dér bøjede selv de modigste sig og faldt fra — og dog var der Vidnesbyrd om at hele Landsbyer tog Døden fremfor at svigte Kristus og med Præsten i Spidsen gik Morderne i Møde og sagde: „Dræb os — vi vil ikke!“ De blev dræbte.

Hvor det oprevne og plyndrede Folk kunde, flyede det op i Bjærgene, ud over Rigsgrænserne, samlede sig i frysende, pjaltede Skarer, især i de persiske og kavkasiske Byer.

Etjmiadzin med Klosterdammen. Ararat i Baggrunden.

Om Etjmiadzin laa mægtige Lejre af landflygtige, og de armeniske Bønder og Byfolk dér maatte hjælpe og mætte deres stakkels Landsmænd.

Paa Etjmiadzins Kirketrone sad i de skrækkelige Dage Armeniens Pryd, Mekrtitj Khrimian, der havde faaet Hædersnavnet „Hajrik“ — Lille Fa'er. Det var ham, der i Berlin havde kæmpet for sit Folk; det var ham, der rejste hjem med sit Udbytte, den skæbnesvangre § 61, og nu maatte han i sin afmægtige Storstilling se sit Folk pint og plyndret, sprængt og myrdet — og forraadt af dem, det selv og han havde sat Lid til, af Europas kristne Magter.

Hvad gjorde „Europa“ under alt dette, under denne Haan og Skam for dets Løfter og Erklæringer?

Mekrtitj Chimean „Hajrik“.
Armeniernes Katholikos under Abd-ul-Hamids Myrderier.

England stod i Virkeligheden isoleret.

Ingen af Stormagterne skred til nævneværdig Handling. Frankrig i Fejde med England om Magten i Afrika var i sin hele orientalske Politik bundet af Hensyn til sin ny allierede, Rusland.

Ruslands Udenrigsminister, Lobanof Rostovski, erklærede, medens Tusinder af kristnes Blod flød, og Armeniens ødelagte Byer endnu røg og brændte, at Rusland paa ingen Maade vilde anvende Magt mod Tyrkiet, og at Tvangsforholdsregler fra nogen anden Magts Side ikke vilde finde Bifald hos Kejseren. Den 19de December 1895 efter Rædsler uden Tal erklærede Lobanof, at hans Regering intet vilde gøre udover at værne Udlændinge i Tyrkiet.

Kun med den største Nød og efter pinlige Forhandlinger fik Flygtningeskarene ved Grænsen Lov at redde Livet hos deres Landsmænd og Trosfæller paa russisk Side.

Den 16de Januar 1896 efter 3 Maaneders Massakrer erklærede den samme Mand, at der *intet* var, som kunde rokke hans Tillid til Sultanens gode Vilje, og nogle Dage senere føjede han til, at i Betragtning af Sultanens gode Vilje overfor Magternes Reformforslag, vilde det være ønskeligt at lette ham den svære Opgave og give ham den fornødne Frist og styrke hans Avtoritet og Anseelse i de forskellige indbyrdes stridende, ham undergivne Folkeslag. . . .

Østrig forholdt sig bifaldende hertil af Angst for netop nu at faa Orientspørgsmaalet oprullet.

Følgelig skete intet.

Sultanen lod rolig myrde videre, paastod overfor alle Forestillinger, at Efterretningerne var løgnagtige, at hvor der skete blodige Sammenstød, var Armenierne selv de angribende. Om Tortur i Fængslerne var der ikke Tale; ingen *voldelige* Omvendelser fandt Sted; thi der herskede Religionsfrihed i Tyrkiet! Ja, han bad England hjælpe sig med at bringe Ro og Besindighed i de oprørske armeniske Sind.

En glimrende Haandsrækning til Støtte for Sultanens Paa-stand var det fortvivlede Forsøg, som den armeniske revolutionære Komité i August 1896 gjorde for at henlede det

ubevægelige Europas Opmærksomhed paa Armeniens Jammer. 20 unge, kavkasiske Armeniere, uden nogen Medvirkning fra Byens armeniske Befolkning, stormede og besatte den ottomanniske Bankbygning i Konstantinopel og truede med at sprænge den i Luften, hvis „Europa“ ikke hjalp det blødende Fædreland.

I ungdommelig Tro paa deres Sag og i rigtig Følelse af, at her ved Guldets bankede Stormagternes Hjærte, greb de til dette barnlige Skridt.

Det hele blev et tomt Skuespil. De revolutionære overgav sig snart til det engelske Gesandtskab og forlod atter Byen med Lejde.

Men der fulgte andet efter. Triumferende kunde nu Paladset pege paa disse Brushoveder og sige: „Se, Armenierne gør Revolution“ og vise lige i Øjnene paa Europas Diplomater, at Tyrkerne forstod at tøjle de oprørske Undersaatter.

Det er ikke tilfulde bevist, men meget driver til at tro, at „Paladset“ har kendt og ønsket Overfaldet paa Banken. Thi lige efter dette begyndte Myrderier paa Armenierne i Konstantinopel, fuldkommen ordnede og ledede som i de indre Provinser.

De begyndte samtidig i flere Dele af Byen, armeniske Butikker og Huse overfaldtes, og intetanende Mennesker i Tusindvis prygledes tildøde med Køller og Jernstænger af Pøbelhorder under bestemt Ledelse. Der stod Rækker af Kærrer rede til at køre Ligene bort. To Dage varede Myrderierne, saa stoppede de ligesaa pludseligt, som de var begyndte. Kun stedvis deltog Soldater i Plyndring og Drab. En væbnet Vagt af tyrkisk Militær opstilledes overalt for at dække de græske og europæiske Kvarterer af Byen. Man antager, at ialt myrdedes 6—7000 Armeniere, velhavende Borgere, ledende Mænd og Smaafolk uden Forskel.

Den offentlige Mening i Europa opskræmmedes efterhaanden, især i England, hvis Ansvar og Forpligtelse var størst; men Regeringerne i alle Lande var kølige, Pressen spaltet, dels af politiske Grunde, dels vel fordi den nød godt af tyrkisk Velvilje.

I Tyskland især søgtes Meddelelser om Armenierrædslerne undertrykte eller bortforklarede og benægtede. En ny, dristig

Orientpolitik var under Forberedelse, og dertil ønskede man godt Forhold til de tyrkiske Magthavere.

Som et skærende, mandigt Raab lød gennem Riget den store Armeniervens, Præsten Johannes Lepsius' Skrift „Armenien und Europa“ — „Eine Anklage“, hvor han med uomstødelige Vidnesbyrd og Rækker af Enkeltheder fastslog hele Skændselen. Men Regeringen blev ikke rørt.

I Frankrig, hvor Ruslands Stilling skulde dækkes, naaede enkelte Blade saa vidt i Hjærteløshed, at de lod trykke Tegninger af Armeniere, der stormede muhammedanske Templer og dræbte disses Forsvarere.

Kun i England var Folkestemningen saa stærk, at den var Regeringen, den Gang konservativ, besværlig. Voldsomme Folkemøder krævede Indgreb, krævede Ofre for de ulykkelige, svigtede kristne.

Den gamle Gladstone kaldte Abd-ul-Hamid „Den røde Sultan“.

Sultanen protesterede gennem sin Gesandt i London.

Men udover stadig fortsatte Reformforhandlinger, udover Krav om Undersøgelseskommissioner og Hjælp til de nød-stedte naaede den engelske Regering ikke. Diplomatiets havde dog tilsidst den „Triumf“, at Sultanen antog Reformforslaget den 17de Oktober 1896. Da var hans blodige Plan gennemført, hundrede Tusinde mishandlede Lig laa stivnede, og det hele Armenien var oprevet og lammet. Endda nægtede Sultanen bestemt at kundgøre sin Indrømmelse.

Dermed nøjedes Stormagterne.

Ingen europæisk Folkevilje rejste sig stærk og ægte nok til at tvinge de vrangvillige eller ængstelige Regeringer. Snæver Egennytte, indbyrdes Avind og politisk Beregning sejrede.

Der findes i den engelske Bluebook — Turkey 1876 — et Svar fra Gesandten i Konstantinopel, Sir Henry Elliot, til Udenrigsministeren, dengang Earl of Derby. Det fortjener at indflettes her; thi det aabenbarer uden Slør eller Blusel Sandheden — bag europæisk Politik. Det skreves i Anledning af den Harme, Myrderierne i Bulgarien havde fremkaldt i det engelske Folk. Det lyder:

„... Vi kan og bør føle os oprørte over den unyttige og

plumpe Haardhed, med hvilken den bulgarske Oprørsbevægelse sloges ned; men den Tvangsstilling, hvori England er, der kræver, at det skal hindre Ændringer i det storpolitiske Leje, som vilde blive sørgeligt ødelæggende for os selv, maa ikke lade sig paavirke af Spørgsmaalet, om det var 10.000 eller 20.000 Mennesker, som gik tilgrunde ved Undertrykkelsen af dette Oprør.

Vi har givet os til at opretholde, hvad vi ved, er en halv-civiliseret Nation („Tyrkiet“), der er tilbøjelig til under visse Forhold at lade sig henrive til frygtelige Udskejelser; men at den Kendsgærning netop nu er bleven tydelig for os alle paa en uhyggelig Maade, kan ikke være Aarsag nok til at opgive en Politik, der er den eneste, som kan følges med de rette Hensyn til vort eget Velfærd.“

Denne *eneste Politik*, som ogsaa styrtede Armenien i blodig Ulykke, blev et Slægtled senere af Englands ledende Statsmænd kaldt *en urimelig og skadelig Fordom*. Saadan svajer Kursen, saa længe politisk Handling er uafhængig af Moral og Menneskelighed.

VIII.

ARMENIEN OG TYRKIET

1896—1914

Det er svært for en Vesteuropæer at forestille sig den Sjælstilstand, der knugede det armeniske Folk, da det efter Myrderiernes vilde Rædsel langsomt kom til sig selv og søgte at samle de brudte Slægter og Ejendele. De maatte i Armenien frem til bitter Erkendelse af at være alene med Tab og Jammer, svigtede af dem, de havde stolet paa, og uden Vilkaar givne i Mordersultanens Haand, uden Udveje og uden Kraft. Ikke en Domstol, ikke en jordisk Appel for deres Klager, deres Tab og Smærte.

I Landet indtraadte den dumpe Ro, der *maa* følge den store Ophidselse.

Tyrkestyrelsen var mæt af Kristenblod. „Paladset“ mente, at det kunde være nok; de vantro havde eftertrykkeligt faaet at føle, at de var smaa og kunde knuses som Glas under Herskerfolkets Fod.

Med den dybe Tilvænnen til Ydmyghed og den smidige Finden sig tilrette, selv i et jordisk Helvede, gav Armenierne sig i Stad og Land til Genopbyggelsesarbejdet. Fra Grænseegnene, fra Bjærgenes vilde Huler og skaanede Klostre vandrede de plyndrede tilbage til de ødelagte Hjem. Fra Skjul hos muhammedanske Venner, der bravt og modigt havde givet de dødsjagede Ly, dukkede mange kristne frem. Der var adskillige, især blandt de fastboende Zaza-Kurder i Dersims vildsomme Højland, hvor Islam aldrig sejrede helt, som havde aabnet Hjem og Bord for de flygtende — gamle Strænge klang i fælles Lidelser og fælles Had til den uretfærdige Tyrkestyrelse; men ikke faa barmhjærtige Tyrker i Byerne gav trods Sultanens Blodskrig og Trusler Asyl for Venner fra lyse Dage. Der fandtes Mu-

hammedanere, som satte Stillingen, ja Livet ind paa at redde alle de ulykkelige, som de formaaede, fra Sultanens Kniv.

Armeniske Bondekvinder og Børn.

En skøn Gerning fortælles om Müdiren (Fogden) i Mòksj, én af disse fine Sjæle, der paa gaadefuld Vis fødes midt i plumpe, raa Omgivelser. For at

hindre Blodbad i sit Omraade red han tilbage fra Van paa én Dag og én Nat gennem en Strækning, der ellers krævede den dobbelte Tid. Hesten ødelagdes, og Müdiren sank sammen af Udmattelse; men de kristne under hans Magt blev reddede.

Den forholdsvis Skaansel, der indtraadte, skyldtes ikke alene Sejrherrens Overlegenhed og Beregning, men ogsaa stedlige Grunde. Der spillede Selvbevarelse ind deri fra Muhammedanernes Side. Selv mellem de raaeste Mennesker maa der være en vis Form for Samliv med Omgivelsen. Handel af al udstrakt Form, næsten hvert Haandværk af Betydning var i kristen, mest armenisk Raade. Der kunde mange Steder ikke bygges eller istandsættes, ikke gøres det simpleste Haandværksarbejde uden armenisk Hjælp, Møllerne kunde ikke male og Melet daarligt bages uden armeniske Hænder. Derfor maatte der Fred med dem.

Desuden — Befalingen til at myrde blev given, den maatte lydes; nu var den ophævet, og ogsaa det maatte adlydes. Den tyrkiske Almenhed, den muhammedanske overhovedet, underkaster ikke Regeringens Ordre nøjere Prøvelse; man adlyder bare, eller skjuler sig.

Har en Person Magten i Østerland, er den hans til Brug eller Misbrug, som Allah engang har dannet hans Sind.

Tanken om, at mangan uskyldig rammes af den Vrede og Straf, der ene burde falde over den skyldige, piner ikke orientalsk Samvittighed stort. Blodets Baand, Slægtens Ansvar, Fællesbevidstheden er et urokket Dogme i en Verden, hvor Personligheden kun kan ytre sig som et farligt og sjældent taalt Oprør mod Sædvane og Samfundsaaend. Det kan ogsaa læses ud af den jødiske Historie.

Derfor kan den orientalske Verden med kold Ro eller endog sædelig Tilfredsstillelse se hele Familiers eller Landsbyers Ødelæggelse for ét Medlems Brøde, ja et helt Folks Oprivelse for de enkeltes Overtrædelser, om disse synes store og omstyrtende.

Med samme solide Samvittighed, med samme uforstyrrede Fasthed rækkes atter Haanden til de dræbtes og mishandlede efterladte og nære. De har sonet, de er rene, skaanede af Gud! En og anden stivnet Muhammedaner kunde maaske

undres over, at Sultanen virkelig i sin Naade taalte, at saa mange af dette oprørske Gjaurfolk fik Lov at leve.

Endnu i Dag bedes i det éngang berømte islamitiske Videnskabssæde, Dår ul fenûn Azhâr i Kairo, en Bøn, som er bedt i Aarhundreder.

„Jeg tager min Tilflugt til dig, o Allah, fra Satan, fra den forbandede. I Allahs Navn, den naadiges, den barmhjærtiges! O, alle Verdeners Herre, Allah! Knus de vantro og Afgudsdyrkerne, *dine* Fjender, Troens Fjender. O, Allah! Gør deres Børn faderløse og tilsøl deres Boliger. Lad deres Fødder visne bort, giv dem selv og deres Slægt, deres Huse og deres Kvinder, deres Børn og deres Stamme, deres Rigdom og deres Jorder i Bytte til de troende, O, Gud over alt det, som er!“

Og med de vantro mener Islam den kristne Verden!

Som en naturlig Følge af Myrderierne og den indre frygtelige Forvirring og Opløsning fulgte de nærmeste Aar efter Massakrerne bitre Nødstilstande. Ugræsset voksede over de forhen dyrkede Marker, Mandskraften var opreven, der manglede Trækdyr og Avlsredskaber, som var bortranede eller ødelagte, Kreditten var sprængt, og pinefuld Fattigdom bragte Høstudbyttet langt ned. Tørke traadte til, og Nødaar fulgte paa Nødaar, og værst led de plyndrede kristne.

Sultanen, der frygtede nye Besværligheder og Klammerier med Stormagterne, forekom dem ved at udstede et Dekret om, at han vilde hjælpe sine nødlidende Undersaatter, der ved fik han „moralisk Ret“ til at spærre Landet for fremmed Hjælp og fremmede Øjne.

Sultanens egen Hjælp blev en Haan. I en Landsby ved Erzerum overlod man f. Eks. de plyndrede 2 Medidje (ca. 6 Kr.) ialt, og derfor maatte de føde 5 Ryttere og Heste i 12 Dage. Der var Steder, hvor Gendarmene kun gav Korn mod at kønne, kristne Piger overlodes dem.

Hungersnøden gik sin Bane uhindret.

Kristne indfødte Agenter for fremmede Hjælpekomitéer arresteredes, Udlændinge afspærredes fra de sultende.

Sultanen havde ogsaa forpligtet sig til saa vidt muligt at skaffe de plyndrede deres Ejendom tilbage.

Under Latter og Haan afleverede Politi og Embedsmænd itubrækkede Stumper af Bohave, øreløse Kopper og flængte Klæder til hvem, der kunde bevise, at det var deres. For 10 røvede Okser fik man maaske én tilbage, for en hel Flok Faar, nogle faa Stykker, for et ødelagt Hjem de nøgne Mure.

Tyrkestyrelsen viste haardnakket Modstand mod at lade de mange Tusinde til russisk Omraade flygtede Armeniere vende tilbage. „De havde ingen Bemyndigelse haft til at forlade Tyrkiet, var løbne over Grænsen uden Pas“ og kunde ikke opnaa den nødvendige Visering. I Nød og Fattigdom maatte de blive i Landflygtigheden. Samtidig konfiskerede de stedlige tyrkiske Myndigheder de flygtedes Ejendom „*after Loven*“; thi enhver fast Besiddelse, der tre Aar ligger herreløs, tilfalder Sultanen, og paa disse vidtstrakte Jorder indplantedes muhammedanske Nybyggere.

De Reformere, som Stormagterne ønskede, og som Sultanen, trykket af sine egne Gerninger mod de kristne og for at maskere sin hele Plan gav Samtykke til midt under Myrderierne, fik ingen Betydning. De samme hadefulde Kristenfjender, der udførte Myrderierne, fik Iværksættelsen af Reformerne overdragne.

Sultanen havde ifølge disse indrømmet de kristne Ret til en Trosfælle som underordnet Guvernør, „*Vali moavin*“, i de Provinser, hvor en væsentlig Del af Beboerne var kristne; men til denne Stilling valgtes kun forsigtige, vigende Mænd, der saare sjældent vovede at gribe ind. Intet i Lovhævd, Administration eller Skatteforhold viste nogen lykkelig Ændring i de følgende Aar.

Domstolene skulde have kristne Meddommere, hvor en kristen var den anklagede eller Klager; men de samme skæbnesvangre Forhold forvandlede disse Dommere til ængstelige Øjentjenere for Tyrkerne, ja gav ofte de dømte kristne og deres hele Kreds en ny Ydmygelse og Haan ved at føle sig lige saa uretfærdig behandlede som før, trods deres Trosfællers Ret til at værne dem.

Endelig skulde der i Gendarmeriet optages kristne i et Tal, der stod i rimeligt Forhold til den kristne Folkemængde paa hvert Omraade. Det blev en Spot! Hist og her gaves der Plads til nogle kristne Mænd, der i deres Ensomhed og Frygt ikke blev stort andet end Gidsler i Styrelsens Haand.

Den triumferende Sultan, der uhindret kunde lade hundrede Tusinde kristne myrde, kunde ikke standses i sin Vilje af disse spinkle, magtløse Indgreb.

Det blev den kristne Verdens smaa, der gav den eneste virkelige Hjælp. Overalt i Europa samledes Penge og Gaver ind, og en kraftig, varmsindet Bevægelse for at lindre Nøden bredte sig. Der dannedes rundt om i Verden, især dog i de

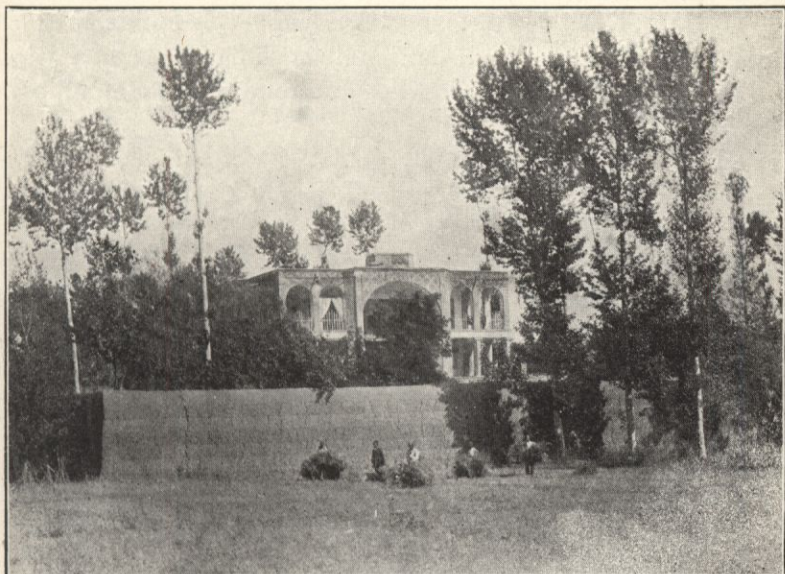
Armeniske faderløse Piger, optagne i det tyske Børnehjem i Urfa.
Det hvide Lin er Sørgetegnet for deres dræbte Fædre.

protestantiske Lande, Kredse af „Armeniervenner“ med mere sagtomdigt Program end i sin Tid „Hellenervennerne“.

Deres Arbejde knyttedes til de vidt om i Tyrkeriget spredte Missionsstationer. Her var det ikke muligt for Sultanens Styrelse at gribe ind. Missionerne hvilede paa gamle „Concessioner“, Indrømmelser, og disse vogtedes kraftigt af de fremmede Legationer i Konstantinopel. Det blev især de store

og rige amerikanske Selskaber, der ydede en uvurderlig Støtte — Methodister, Presbyterianere — „Congregation of America“, „Presbyterian board“ med Personligheder i Spidsen som den betydelige Dr. Reynolds i Van og den sjælsrige Miss Shattuck i Urfa.

I Hundredvis, ja Tusindvis samledes flakkende Skarer af forladte kristne Børn og opfostredes indenfor de frelsende Mure. For Enker og forkomne søgtes Nødarbejder oprettede. Til de romersk-katholske Missionærer sendte Paven Hjælp, og franske Nonner og Munke i Syrien og Kilikien modtog Flokke af Børn i deres Klostre.

Det tyske Børnehjem i Urmia, „Delgosjád“.

Ind i denne Kreds af virksomme Hjælpere traadte som en ny Kraft Tyskland. I dyb Grebethed havde den store Menneskeven, Præsten Dr. Johs. Lepsius løftet sin Stemme for det mishandlede Folk, og han lod Handling følge paa Ord.

Snart stod en mægtig tysk Hjælpebevægelse, der efter religiøst Grundsyn spaltedes i to; én styredes af Frankfurterpræsten, Pietisten Lohmann, den anden, kirkeligt mere frigjorte, af Dr. Lepsius. Børnehjem og snart ogsaa Lægestationer spændtes i en Bue fra Khoi og Urmia i Persien over Van, Diarbekir til Kharput og Urfa i Mesopotamien. Langt over 2000 Børn kom under tysk Forsorg.

Den Velvilje, hvormed den kejserlige tyske Regering saa paa dette „Fremstød“ i Tyrkiet, havde sine dybe Aarsager.

Den Kløft af kølig Uvilje og truende Mishag, som de armeniske Myrderier havde sprængt mellem „Porten“ og de europæiske Stormagtsregeringer, søgte Tyskland at udfylde med sit Venskab. Det sjælelige Moment for tysk „Venskab“ med Tyrkiet var inde. Det var Skridtet paa Vejen fremad mod det store, om endnu ikke helt klare Maal: Berlin—Bagdad, som skulde tages; det tyrkiske Rige som et Fremtidens tysk Protektorat. Tyrkiet skulde langsomt og lifligt falde til Hvile paa de Puder, Tyskland vilde lægge tilrette for dets indholds-løse Slummer.

Med den Lethed, hvormed „Heldet“ i Verdens Øjne dækker over hver moralsk Lumpenhed, begyndte Sultan Abd-ul-Hamids Personlighed at vinde Agtelse. Han havde overvundet alle Hindringer, holdt de mægtige Rester af det lemlæstede Rige sammen, knust al Modstand baade i Makedonien og Armenien og under tysk aabenlys Velvilje og en tysk Generalstabschef, von der Goltz, slaaet det græske Angreb tilbage (1897). Han havde været Mester i at narre, forbløffe og overrumple de europæiske Ambassader. Han var overlegen, klog og fin!

Paa hans snilde Bud og for tyrkiske Penge drev nu truende Byger af pan-islamitisk Ophidsning ind over de russiske, franske og britiske Muhammedaneromraader. Abd-ul-Hamid var ved at blive frygtet og derfor agtet.

For at indgyde den tyrkiske regerende Verden Tillid og virke som den straalende Indledning til et hjærteligt Forhold mellem de to Magter, aflagde Kejser Wilhelm II et venskabeligt Besøg hos Abd-ul-Hamid, ikke smagfuldt forbundet med en Slags Pilgrimsfærd til Jerusalem, 1898.

Kristenmyrderierne var endnu i saa frisk Minde, at Forargelsen over denne Rejse var stor rundt om i Europa, og den gjordes større ved den Uro, de øvrige Stormagter følte ved den Genvej til Indflydelse i Orienten, som Tyskland gik.

Medens den kejserlige Pilgrim trykkede den blodige Sultans Haand og kyssede hans Kind i Konstantinopel og snart efter ved Sultan Sala ed dins Grav i Damaskus udnævnte

sig til Islams sande Ven, beroligedes den kristne Orient ad Bagveje, og den tyske Hjælpevirksomhed i Armenien fik et venligt Smil.

Samtidig med Kampen for at opnaa den endelige Concession paa den store Bagdadbane, der paa én fortsat Vej af Skinner skulde forbinde Nordsøen med det indiske Hav, syntes tysk Politik at ville forberede en spredt Kolonisation i det indre Tyrki, og det kunde derfor ikke skade at skabe sig en velsindet fremtidig Støtte i det armeniske Folk.

Som et Træk mod den af fransk-engelsk Indflydelse overskyggede tyrkiske Rigsbank oprettede man fra tysk Side „Die deutsche Orientbank“ for at yde Kredit til tysk Foretagsomhed i Tyrkiet, og her kunde en Haandsrækning fra erfaren armenisk Side bruges.

Dette tyske Indridt blev den skarpe Indledning til en ændret Stilling overfor Armenien i den europæiske Politik. — Man lededes ved Armenien.

I Rusland trak det op til Folkeuvejr. Den russiske Styrelse var forbitret paa det urolige armeniske Folk for dets stærke Stilling i Kavkasus, som kunde bruges mod den stadig mere truede Tsarmagt, og man lod derfor med beregnet Ro Tyrkerne gøre som de vilde, saa armenisk Kraft og Følelse havde fuldt op at gøre med de forpinte Landsmænd hinsides Grænsen. Russisk Politik skiftede Brændpunkt, det samledes om Østasien, der skulde bruges som Lynafleder for den indre Uro. Sammenstødet med Japan anedes og forberedtes.

Man ønskede Fred i den nære Orient og velvillig Politik overfor Tyrkiet. Frankrig fulgte i sin Udenrigspolitik Rusland og lod sin Udenrigsminister afvise alle armeniske Krav.

England havde saa pinligt brændt sig i sin Stilling til Armenien og Tyrkiet, saa det uden at have reddet de ulykkelige dog havde tabt sin Indflydelse overfor Sultanens Regering. Det tav og lod ske, haardt spændt som det snart var af Forholdene i Sydafrika og med opmærksomt Øje paa Ruslands Fremstød mod Stillehavet.

Paa Englands tabte Plads som første Raadgiver trængte Tyskland sig nu ind.

Det er interessant at se, hvordan tyske Politikere, der vilde forene vidfavnende Udenrigspolitik med kristen Moral, forberedte Tilslutningen til den store Kristenmorder i Konstantinopel.

Den kendte kristelig-frisindede Politiker, Pastor Fr. Naumann udgav en Bog om Tyskland og Orienten (1899), hvor han alvorlig lod forstaa, at Tysklands Fremtidsopgave var at faa en Verdensstilling som en Kile mellem det britiske og russiske Rige; Vejen maatte være en overvægtig Stilling i det tyrkiske Rige som Sultanens sande Ven.

I sin sjælelige Kvide om, hvorvidt han hen over det blødende Armenien kan række Tyrkiet sin kristne Haand i Venskab, skriver han:

Saa længe man ene fæster sine Øjne paa denne voldsomme Dræben af henved 100.000 Armeniere, kan der overhovedet kun fældes én Dom, en vred og heftig Fordømmelse af Morderne og dem, der sendte dem. Der er foregaaet afskyelige Grusomheder i Mængde. — Hvad Lepsius har fremført for os af Pinsler mod Medmennesker overstiger alt, hvad vi ellers kender. Hvad skulde da hindre os i at falde over Tyrken og sige: Ned med dig, du Skurkl! Det, der hindrer os, er, at Tyrken svarer: Ogsaa jeg kæmper for mit Liv, og at vi tror, han taler sandt.

Vi tror, trods al Harme over det blodige muhammedanske Barbari paa, at det skete i Nødværge; thi vi ser paa det armeniske Spørgsmaal og Armeniermordene i første Linje som et indre tyrkisk Anliggende. Det var en skrækkelig Handling, en Skændsel i de grumme Enkeltheder, men dog et Stykke politisk Historie i asiatisk Form.

Naar det nu forholder sig saadan, som vi antager, da kan man ogsaa som kristen blive vaklende overfor, hvor man bør staa. . . .

. . . . Den, der tænker internationalt, det vil sige engelsk, kan gaa sammen med Armenierne. Den, der tænker nationalt, den maa i ydre Politik blive paa Bismarcks Stier, selv om det er svært for ens Sind — „National Politik!“ Her ligger den dybe sædelige Grund til, at vi overfor de kristne Folks Lidelser i det tyrkiske Rige maa være politisk ligegyldige, saa svært det end er for vor Følelse. . . .

Det gælder for dette som for andre beslægtede Tilfælde, at man maa gøre sig klar, paa hvilken Side de større, sædelig mere betydende Opgaver ligger; Wilhelm II har valgt. Han er Sultanens Ven, fordi han tror paa et selvstændigt og større Tyskland. . . .

— „Der er vel baade fra kristent og menneskeligt Standpunkt kun ét at svare paa denne mudrede Tænkning: Ingen kan tjene to Herrer, Gud eller Djævelen; mellem dem er Valget.“

løvrigt kan man vel sige, at hvad Naumann plettede sit Navn ved at skrive, det var, hvad Europas Magthavere gjorde, selv om de skyede at sige det.

Et endnu lavere Sigte, men godt Vidnesbyrd om den Bastardpolitik, der opstaar i visse Lag, hvor det gælder at redde Skindet, fremkom i den krybende Bog, som en Pastor Schneller skrev: „Den kejserlige Færd til det helleg Land.“ Forfatteren var en indbudt Deltager.

„De armeniske Massakrer er endnu i alles Minde. Biskoppen af Gibraltar,

Hertugen af Westminster og andre har protesteret mod vor Kejsers Østerlandsrejse lige efter de saa triste Begivenheder. De har ikke forstaaet hans Hensigter. De har troet, at han var ufølsom overfor saa mange uskyldiges grusomme Død. . . . Hvad har modsat Politik hjulpet, andet end til at ophidse muhammedansk Fanatisme? Hvad har Gladstone opnaaet ved offentlig at insultere Sultanen?

Vor Kejser har stillet sig helt anderledes overfor Spørgsmaalet. Han har valgt den mest kristelige Vej, at gengælde ondt med godt; Kejser Wilhelm II's Optræden i Orienten har været en Straale af sand Kristendom . . . som har maattet give mangt et fanatisk Sind en Følelse af Skam over sine blodige Handlinger. . . .

Armenien var dødsens ene.

De i Folket, der hidtil havde ført den nationale Politik, særlig Lederne af „Forbundet“ Dasjnaksutiun, forstod om-sider, at alt Haab om europæisk Hjælp var ude. Man maatte andre Veje.

Indenfor Tyrkiets Rammer, der havde vist sig saa frygtelig stærke, maatte Fremtiden udhamres og Arbejdet gøres, mente man nu.

De Sammenslutninger af unge Armeniere, der i Sammenhæng med „Dasjnaksutiun“ havde bistaet deres ulykkelige Landsmænd under Myrderierne, opløstes ikke, hvor svært end Livet var gjort for dem. I Grænselandenes Bjærgegne, i Ly af Venner havde de deres Tilhold, og med smaa Flokke af væbnede Udsendinge søgte de at holde Modet oppe hos deres Landsmænd og at hævne de kurdiske Høvdingers vildeste Ugeringer; de hjalp flygtende over Grænsen og var det indbyrdes Efterretningsvæsen for det indespærrede, grumt overvaagede Folk. Disse „Bjærgriddere“ var den eneste frie Streng, der klang i det brudte Spil.

De 10 Aar, der fulgte efter Massakrerne, hvor alt paa armenisk Grund maatte bøje lavt for at leve, havde som eneste blafrende Bannere disse dristige Friskarer, som Muhammedanerne kaldte „fedâi“, de, der ofrer sig; thi deres Liv var i stadig Fare, Døden vis, om de faldt i Myndighedernes Haand. Det var ikke ublandet godt, de gav Armenien; Uroen og Forbitrelsen holdtes levende. De bragte mangan ydmyg Bondeby Ulykke, kaldte Kvaler og Mishandling ned over uskyldige. De drev paa de frygtsomme, truede Pengemidler

fra de velhavende og uvillige, stillede de brave i svære sjælelige Konflikter og dræbte ikke sjældent uden Skaansel, hvem der af Frygt, Fordel eller Had forraadte dem.

Men al moralsk Vejen af disse Friskarers Ret eller Uret, al politisk Døm over dem, drukner i, at de dog var det men-

Armeniske fedai.

neskelig stolte og det eneste mulige Svar fra et Folk, som vil leve. Det har vist sig alle vegne og til alle Tider, at løsløs, grum Forfølgelse driver de bedste Sind til en blodig Selvhævdelse.

Der var mellem disse fedai storskaarne Mennesker som den senere berømte Fører *Andranik*, af Tyrkerne hædret for Herskerevne og Mod med Tilnavnet Pasja. Han var en af de faa med Storsyn. Han og en Flok af ledende Armeniere søgte dristigt at udnytte den Misfornøjelse mod Sultanen, der ulmede i mangan kurdisk Fyrsteslægts til Fælleskamp mod Tyrkiet. Vel var store Dele af Kurdefolket netop Armeniens Bødler, de

blinde og grusomme Redskaber i Sultanens Haand; men de kunde gøres seende. Adskillige Kurder af Rang forstod den nedværdigende Stilling, deres Kurdefolk havde som raa Plyndrere og Blodhunde mod de kristne, de saa, hvor fremtidsløst og øde alt tegnede sig, forstod hvordan de i Virkeligheden selv var udbyttede og kuede af Tyrkerne, der sad som Herrer i det gamle Kurdeland.

Den politiske Frihedsbevægelse blandt tyrkiske Officerer og andre Lag af Befolkningen med europæisk Kulturberøring, var trods Sultanens voldsomme Forfølgelser stadig levende, og ikke faa Kurdeædlinge var med i den. — Nogen virkelig

Vej ud af Ulykken for Armenierne var der ikke ved et Forbund med disse Halvbarbarer, upaalidelige og lidenskabelige som de gerne var; men det bød en Mulighed for bedre daglige Kaar og for en stærkere Modstand mod tyrkisk Skattepres og Udbygning. Det aabnede tillige Mulighed for Samarbejde med den revolutionære Bevægelse i Riget, med „Ungtyrkerne“ (Jeni-türkler), hvad der skulde faa en stor Betydning.

Alt Haab for Armenierne i Tyrkiet stod nu til et Gennembrud af Menneskelighed og Frisind blandt de muhammedanske Medborgere og disses Sejr over „Paladset“ med dets stivnede Fordomme og blodige Egennytte. I de armeniske Egne af Riget levede mange Steder forviste Officerer og Embedsmænd, der under Paladsets Mistanke var fjernede til disse afsides Egne. Her knyttedes Baand med de ledende Armeniere, der fandt Forstaaelse, og de gav hverandre Eder og Løfter i Haandtryk og Haab.

Det var i disse Aar, at Forfatteren af denne Bog besøgte det hærgede Folk. Han naaede derned just som Stormen var stilnet efter Myrderierne, og Folket endnu i tusindvis drev om mange Steder som Vragstumper fra det store Skibbrud. Han fik disse fortvivlede Menneskehobe at se under deres Flugt fra plyndrede Hjem og dræbte Slægtninge. Han fik denne bitre Afmagt at føle, naar Hundreder af sultne skriger efter Brød og der intet er at give, men med strenge Ord maa de udmattede, pjaltede Skarer vises bort — til ny Lidelser, ny Venten eller ynkløs Undergang.

De Billeder, der paa disse Rejser fæstnede sig i hans Minde, var af et Folk, der levede som i et Fængsel, pint og nedværdiget, i bitter Kamp for det daglige Udkomme. Adskillige Steder var Jorden taget fra de kristne. Landsbyer stod forladte, og Kirker var øde, hvor Beboerne var dræbte eller flygtede. I visse Egne var alle kristne tvungne over i Islam, de gemte sig i Skam for den rejsende Europæer. I Musj sendte Bondebyer fra Bjærgene nær ved en Udsending til Forfatteren og overrakte ham knælende et Bønskrift, hvor med ubehjælpsomme Ord hele den skrækkelige Trælletilværelse, de kristne levede under i deres Hjemsteder, var skildret. De kunde ikke væрге Kvindernes Ære, de unge Pigers Renhed eller deres eget Liv, hvis nogen vilde tage det. Det strengeste Arbejde gav dem under Kurdeherrerens Øjne næppe det daglige Brød. Deres Kvæg og Græsgange kunde naar som helst fratages dem af Kurderne, og ved mindste Tegn paa væbnet Modstand vilde tyrkiske Gendarmer eller Hærafdelinger med Kanoner falde over dem og ødelægge dem.

Blot at se den Maade, hvorpaa den kristne hilste Kurden og Kurden den kristne var nok til at forstaa Afstand og Højhed over den usle kristne.

Det var en lang og i sin Gengagelse tyngende Lidelse fra Landsby til Landsby at høre om Rædslerne fra faa Aar tilbage, om Ran, Drab, Haan og Grumheder, og siden sanseløs Flugt, Nød og Jammer, Børn, der frøs ihjel i Mødrenes Arme, Kvinder, der svandt hen og døde af Vold og den Angst, der fulgte.

I Byerne flakkede endnu Snese af forældreløse Kristenbørn som herreløse Hunde, skidne og i flagrende Pjalter.

I 8 Dage sad Forfatteren i en By, der frygtede Massakrer, for mulig at hjælpe, om det skulde ske; de kristne tryglede ham om at blive, Guvernøren bad og næsten truede ham for at faa ham bort.

I et Kloster nærved var en Flok armeniske Friskaremænd belejrede af tyrkisk Militær, og Muhammedanerungdommen i Egnen havde dannet et Forbund, „Djan bezér“, „Sjælen ledes“, for at slaa kristne ihjel.

Men midt i alt dette mørke følte den rejsende sig dog i et viljestærkt Folk. Af fattige Kaar gav de Gæstfrihed, og deres Øjne lyste den fremmede Europæer i Møde i Haab om, at netop han var Budbringer for noget trøsterigt og lykkeligt.

Der var flittigt Arbejde overalt for at bygge op og forbedre; ad farlige Omveje søgtes de brudte Forbindelser knyttede paany. Midt i dette Krampe-tag om Livet var der en Vilje fremad, en sejt Trods mod Skæbnen. Allevegne spurgtes der om nyt fra de kæmpende Smaaskarer, og med Stolthed fortaltes der om deres Hævntog, deres dristige Flugt og deres Planer. Folkehjærtet slog i Takt med de forvovne inde i Bjærgene. Det var jo Land og Frihed, de kæmpede for, og éngang maatte vel den kristne Tsar komme og hjælpe dem ud af Ulykken.

Helt døde Arbejdet i Europa ikke hen for at holde Folkesamvittigheden vaagen.

Ved den 10. Fredskongres i Paris i Sommeren 1900, droges Armeniens Stilling frem. Det førte kun til en velvillig, magtløs Resolution, der efter dybt at have beklaget Europas Svigten af sin Pligt overfor dette ulykkelige Folk, i smukke Vendinger henviste Armeniens Sag til den almene Samvittighed og „den civiliserede Verdens Vrede“, der skulde tvinge Magterne til at løse dette Spørgsmaal paa værdig Maade.

„Menneskerettighedernes Liga“ vedtog ogsaa en Resolution for Armenien.

Den internationale socialistiske Kongres udtrykte i 1902 i Paris sin inderlige broderlige Følelse for det armeniske Folk og rejste sig med Harme mod den Vold, der myrder i Armenien og den Medskyld, der traf Europas kapitalistiske Regeringer.

— Ulykkeligvis har siden hen *socialistiske* Regeringer i europæiske Lande ikke vist sig besjælede af stærkere Vilje overfor Armenien end de kapitalistiske!

Det Referat, der paa Fredskongressen i 1900 fremlagdes fra Armenien, var trøstesløst; intet syntes bedre, trods de indførte Reformers.

I Juli 1900 indebrændtes over 150 armeniske Mennesker i Spaghank Klostret. Tvangsomvendelser blev ved trods Sultans Benægtelser.

Som et Vidnesbyrd om den Skrækkens Aand, der herskede i Landet, kan nævnes, at Kurder tvang armeniske Bønder ud af deres egen Landsby og Jord ved at true paa Sultanens Bud med Død eller Islam! Befolkningen lod alt i Stikken og flygtede.

Ingen Armenier maatte føre Klage over tyrkisk Myndighed, han fængsledes som Oprører, hvis han gjorde det. Uden Øvrighedens Tilladelse maatte ingen kristen Undersaat færdes udenfor sit Sogn. Ingen Blade eller Bøger fra Udlandet taaltes, Breve aabnedes. Alle Forsamlinger udenfor Kirken var forbudte, alle religiøse Møder overværedes af Politi.

Den folkekære Patriark Ismirlian, der ved Klager og Krav søgte at lindre Forholdene for sin Hjord, mødte saadanne Afvisninger, at han krænket nedlagde sin Værdighed. Dette førte til hans Arrestation og senere aarelange Forvisning til Jerusalem.

En smidigere, af Tyrkestyret mere velset Prælat, Malakia Ormanian fik den svære og pinefulde Opgave at være den magtløse Magthaver.

Der følte bagved den tilsyneladende Ro en hed og maal-sikker Politik fra „Paladset“s Side for gennem Indespærring, Udsulten og Lammelse af den indre Udvikling efterhaanden at oprive og jævne, den kristne Befolkning med Jorden, til Tyrken atter kunde træde hen over den som over et Tæppe.

Medens dette graa Lys laa over tyrkisk Armenien, brød Forfølgelser og Sorger ind over den Del af Folket, der under russisk Styre havde haft bedre Dage.

Den russiske politiske og nationale Reaktion, der vilde opløse de ikke-russiske Kræfter i Riget, stødte i Kavkasus paa det stærke armeniske Kulturfolk, det eneste, der for Alvor kunde gøre Modstand henede, og derfor skulde Slaget

rettes mod dette Folk. Man vilde nedbryde de to Mure, der hegnede det armeniske Liv i Kavkasus — Skolen og Kirken.

Stemningen i Rusland var forberedt ved et voldsomt, hadfyldt Pressefelttog mod Armenierne, der fremstilledes som farlige Udbyttere, gennemsyrede af Revolutionsaand, der kunde betyde alvorlige og blodige Forviklinger for Tsarens Rige paa en udsat Kant.

Det nyttede ikke, at man fra rettænkende Side i Rusland tog Armenierne i Forsvar, paaviste at 90% af den armeniske Befolkning i Kavkasus var smaa Bønder og ikke „Udbyttere“ og at et tilsvarende Lag af Bybefolkningen var Haandværkere og grove Arbejdere. Det nyttede ikke, at man forklarede, at al den „revolutionære“ Bevægelse, der var blandt Armenierne, var rimelig Ophidselse under Myrderierne i Tyrkiet til Værn og Hjælp for de fordrevne, at den ene var rettet mod Sultanen. Det nyttede ikke, at man kaldte paa sund Fornuft, der kunde lære enhver tænkende, at Armenierne ikke midt under deres Trængsel og Jammer i Tyrkiet vilde rejse et Oprør mod deres kristne Herrer i Kavkasus.

Først skred den russiske Regering til at gennemføre en Lukning af alle armeniske Skoler, der hidtil havde levet under Regeringskontrol og betaltes af den armeniske Kirkeforvaltnings Formue. Henved 500 Skoler lukkedes, 900 Lærere og 30.000 Børn kastedes ud.

Ved en Forordning af 12. Juni 1903 inddroges hele den armeniske Kirkeformue til fri Raadighed for russisk Administration. Opskrivningen og Inddrivelsen af denne aartusindgamle Formue skete under raa og ydmygende Former. Den gamle Katholikos maatte for at undgaa personlig Krænkelser flygte fra Etjmiadzin. Alle de kirkelige Seminarier maatte lukke og endelig selve Akademiet i Etjmiadzin.

Hele Præstestanden stod brødløs, og Menighederne maatte hjælpe med frivillige Gaver. Men Kirken holdt modigt ud uden at lade sig købe ind under russisk Form. Selv de sidste frie Midler til at hjælpe Kulturformaal — de hidtil anerkendte velgørende Selskaber, der for en stor Del gav sig af med Skolegerning eller støttede unge i deres Studier — maatte opgive deres Virksomhed her. De armeniske Læsestuer lukkedes, de armeniske offentlige Bogsamlinger forsegledes.

Endelig opløstes det under store Ofre oprettede Selskab til Udgivelse af armeniske Bøger.

Selv den kirkelige Styrelse skaanedes ikke. Fra Katholikos som Kirkens øverste indre Myndighed gled Magten over til en russisk Jurist, en saakaldt Prokurør, der for at give Lov-

Armenisk Vartapet fra Etjmiadzin.

kraft til Synodens Beslutninger, selv om det kun gjaldt Valg af en Sognepræst eller Diakon, skulde bekræfte dem.

Statstjenesten lukkedes for Armeniere, og man gav sig til en sanseløs Udvisning af armeniske, mere betydende Personer. Mange Hundrede joges til fjerne Steder i Riget uden Undersøgelse eller Dom. Mange af de ulykkelige Flygtninge

fra Tyrkiet sendtes langt op i Rusland, hvor de kunde henvisne uden Hjælp, uden Forbindelser eller Haab.

Med saadanne Kølleslag mente Tsarens Styrelse at „uskadeliggøre“ Armenierne i deres Hjemstavn. Hovedredskabet for denne haarde Politik mod Armenien var Generalguvernøren over Kavkasus, Fyrst Golitzin. Det lykkedes ham omsider at rejse en forbitret Stemning og at drive en revolutionær Propaganda frem, der fandt Næring i den almindelige politiske Syden i Riget. Med en vis Ret kunde der omsider tales om armenisk Oprørsaad mod Tsaren. Saa ophidset blev Stemningen, at der øvedes et Mordforsøg mod Fyrsten; men det voldsomme Frihedsrøre, der under den japanske Krig og Nederlaget i den, løsnede alle Fuger i det gamle Rusland og tvang Tsaren til at søge Forlig med sit Folk, viftede ogsaa friskt ind over Kavkasus og til Armenien. Golitzin blev kaldet tilbage, en velvilligere Mand, Vorontsof Dasjkof, sendtes ned 1905. Kirkeformuen gaves tilbage, og Skolerne genaabnedes efterhaanden, og Stemningen søgtes beroliget; men dog maatte Armenien ogsaa her gennem en blodig Tid.

Under sit Selvforsvar søgte den vigende russiske Despotisme i Kavkasus at hidse de forskellige Nationer mod hverandre for derved at beholde den ledende Haand.

Den aldrig slukte Gram, som de tatariske Khaner i Transkavkasien rugede over fra de Dage, hvor Armenierne hjalp Russerne mod Persien og derved tog Magten fra dem, blussede op under en kvalfuld Følelse af et truende armenisk Vælde, hvis russisk Magt gav Slip, og russisk Forbitrelse og Mistanke støttede ivrigt den tatariske Frygt.

I store Dele af det østlige Transkavkasien er Armenierne i Mindretal overfor Tatarerne, og baarne af det frembrydende Anarki gjorde Tatarerne morderiske Angreb paa Armenierne, Købmænd dræbtes, Basarer plyndredes og brændtes, Bønder og kristne Landsbyer blev overfaldne.

Men det varede ikke længe, før Armenierne forstod at væрге sig. Der dannedes Komitéer, Vaaben uddeltes, og i Skarevis drog armenisk Ungdom fra de kavkasiske Byer ud for at hjælpe deres overfaldne Landsmænd.

De russiske Myndigheder lod til en vis Grad alt ske med

kølig Beregning, man vendte Ryggen til, trak „tilfældigvis“ Soldaterne bort fra en truet Egn, kom „for sent“ til overfaldne Bazarer osv. osv.; men omsider greb man ind, slog, skød og arresterede til alle Sider.

Endelig dæmrede det for Tatarerne, hvis Tab efterhaanden blev større end Armeniernes, at de gjorde klogest i at søge Fred og Forsoning med Fjenden, og inden Aaret var omme, herskede roligere og friere Tilstande i det hele Kavkasus.

I armeniske Kredse havde man dog blandt meget andet en saadan Vilddaad at sørge over som Indebrændingen af den hele Familie Adamian i Bakú, en rig og dygtig Slægt.

Den første russiske Revolution og den Ændring i Tsarrigets Styrelse, den fremkaldte, gav russisk Udenrigspolitik en helt ny Retning.

Der skete en Tilnærmelse til England, en bestemt Vilje til Udsoning med den gamle Modstander i Asien traadte frem.

I uhyggelig Følelse af det vældige Tysklands Frembrud bag den tyrkiske Maske og de skæbnesvangre Følger, der kunde vise sig heraf, sluttede de to Magter et Forlig om alle de gamle Stridspunkter fra Stillehavet til Bosporus. 1907.

Dette forandrede fuldkommen Ruslands Stilling til Armenien. Fra bitter Forfølgelse og Mishandling gled man over til taalsom Forstaaelse. Kavkasus skulde ved mild og frisindet Politik knyttes fast til det russiske Rige for at kunne tjene til sikker Udfaldsport, naar Stormklokkerne engang skulde kalde.

Medens et Solstrejf gled hen over Livet i russisk Armenien, indtraf paa tyrkisk Grund en politisk Omvæltning, der først lovede uanet Lykke for det armeniske Folk, men siden udviklede sig til det skrækkeligste Nederlag, den armeniske Historie, trods alt sit Mørke, har at optegne. Det var den blodige Sultans, Abd-ul-Hamids, Fald og Ungtyrkernes Overtagelse af Magten.

Intet kan bedre end Forholdet mellem Armenier og Ungtyrker oplyse, hvor haabløs al virkelig Forsoning mellem underlegne kristne og raadende Muhammedanere er. Ingen Brobue kan spænde over den svimlende Afgrund mellem disse to.

Den ungtyrkiske Bevægelse var en Fortsættelse af den politiske Strømning, der havde drevet Forfatningen af 1876 frem. Abd-ul-Hamids Svig og hans næsten sindssyge Mistænksomhed og Forfølgelseslyst havde holdt det slagne Friesind nede og tilsyneladende givet Reaktionen den fulde Sejr; men under Overfladen levede en udræbt Oprørsvilje.

Det var især Hærens Officerer og den Del af det tyrkiske Samfund, der under Studier og Rejser i Europa var i stadig Berøring med Omverdenen, som holdt Tanken om en Ændring i Styret oppe.

Der var i denne tyrkiske Sammensværgelse et stort og ærligt Væld af Vilje til renere Tilstande i Riget, et Had til de samvittighedsløse Udbyttere, til hele den skumle Jagt i Paladsets Sale og Sovekamre efter Gunst og Fordel, der var Tro paa en Opbyggen af et virkeligt europæisk Styre i det asiatiske Rige. Der var Karakterer af Værdi mellem Førerne og Mennesker nok, der havde Mod til at kæmpe og dø for deres Sag. Sultanens ubarmhjertige Krig mod denne Bevægelse bragte haarde Lidelser. Fængslinger, Fjernelse fra Stilling, Masseforvisninger og Henrettelser slog ned allevegne. Et vidtdrevent Spionsystem forgiftede Livet i mangfoldige af Tyrkiets Kredse og tvang til Handling eller Fortvivlen.

Men Ungtyrkerne manglede det rolige Overblik, den klare Maalbevidsthed i Revolutionsarbejdet. Det skortede dybest inde paa sædelig Alvor, paa Kærlighed til de Menneskerettigheder og den fælles Frihed, man foregøglede sig at kæmpe for.

Det var sikkert mere et Magtskifte end et Idéskifte, man drømte om og higede mod. Derfor stod hele Bevægelsen saa underlig vejløs, indtil man modtog Armeniernes udstrakte Haand.

Det var det armeniske Folkeparti, Dasjnaksutiun, „Forbundet“, som blev den endelige Løftestang til Sejren over Abd-ul-Hamid!

Det var jo Liv og Død for den armeniske Folkesag, det her gjaldt.

Det blev paa „Forbundet“s Raad, at den første ungtyrkiske Komité stiftedes i Genève 1897. Opraabet fra denne til alle

Sultanens Undersaatter blev omdelte af armeniske Udsendinge vidt om i Riget.

Mellem Hovedmanden for Ungtyrkerne, Damad Mahmud Pasjá, og de ledende Armeniere blev der bygget et fast Samvirke. I det asiatiske Tyrki, hvor henved 30.000 politisk forviste levede, gerne dybt inde i fortabte Kroge, søgtes Tilknytninger, og stadig var de armeniske Udsendinge og „fedai“ Mellemmændene; ved deres Hjælp paavirkedes og vandtes Tusinder. Paa forsigtig og snild Vis flettedes Nettet, uden at nogen stedlig sammensvoren kendte mere end én Maske, én Komité for „Enighed og Fremskridt“, som Bevægelsens Løsen blev.

Saa trofaste var Ungtyrkerne mod Armenierne under Kampen, at da en tidlig født Opstand i Erzerum 1906 blev slaaet ned, kunde hverken Forhør eller Tortur bringe de fængslede Ungtyrker til at røbe, at de havde armenisk Forbindelse, for at værne det ulykkelige Folk for Følgerne af en Opdagelse.

Der var baade kurdiske og tyrkiske Bønder, som, pinte af Styrelsens Overgreb og Skattetryk, gav sig ind under de armeniske Komitéers Ledelse.

Endelig i 1907 blev der i Paris sluttet en formel Overenskomst mellem Ungtyrker og Armeniere, med bestemt formede Løfter til de sidste om fuld indre Kulturfrihed og eget Provsstyre, naar Sejren var vunden.

Det var 15 Aars Anstrengelser, der her kronedes. Det armeniske Folks Ledere øjnede en Frelsens Vej. Man besluttede at styrte Abd-ul-Hamid fra Tronen.

Selve Frigørelseskampen udbrød i Makedonien, hvor de ypperste tyrkiske Førere stod med Slagkraften, Officererne i 3. Armekorps og det hele Lands Befolkning i Ryggen. — Samlivet og Kammeratskabet med de europæiske Officerer, der iværksatte de i 1903 indtvungne Reformere i Makedoniens Styre, havde virket befrugtende paa vide, tyrkiske Kredse. Men at tyrkisk Asien var vundet og var døv overfor Sultan Abd-ul-Hamids Angsts-krig, var først og fremmest den armeniske Daad i denne Kamp for Magtskifte.

Ungtyrkernes Sejr i Juli 1908, der købtes paa 24 Timer med Drabet af nogle ledende Paladsspioner og et truende Telegram til Sultanen, bragte de fortrykte og kæmpende